

Del I

Den teoretiske fortælling

Brikker til en teoretisk forståelsesramme for borgerlønsbegrebet

I. Målsætning og forudsætninger

Efter indledningsvis at have givet en konkret begrundelse for beskæftigelsen med borgerlønstanken med udgangspunkt i velfærdssamfundets grundproblemer, vil jeg kort præcisere bogens målsætning og give en forklaring af dens struktur.

Målsætning

Min analyse har tre formål:

1. At præcisere og videreudvikle borgerlønsidéen på grundlag af en analyse af udvalgte dele af den internationale litteratur om borgerlønsproblematikken med det formål at kunne skelne mellem forskellige lag og dimensioner i borgerlønsidéen. Målet er at skabe et teoretisk begrebsapparat, der er anvendeligt både for en historisk og en fremtidsorienteret analyse.
2. At analysere den danske borgerlønsdebat i perioden 1977-97 på grundlag af denne begrebsudvikling og præcisering med henblik på at forstå og forklare debattens forløb. Målet er at give en teoretisk begrundet forståelse af, hvorfor og hvorledes borgerlønsdiskursen som en kættersk diskurs er blevet udgrænset.
3. At videreudvikle borgerlønstanken som teoretisk politisk diskurs, dvs. diskutere borgerløns-tankens fremtidige politiske muligheder i det danske velfærdssamfund på grundlag af den teoretiske præcisering af borgerlønsbegrebet og erfaringerne fra den danske borgerlønsdebat. Målet er at skitsere et værdigrundlag og alliancemønster for en fremtidig borgerlønsdiskurs.

Som indledningsvist antydtes er bogen skrevet i et fortællingsteoretisk perspektiv. Den finder forskellige »skjulte« teoretiske fortællinger om borgerløn, som den bruger til at lave en historisk fortælling, hvis mål er at skitsere en fremtidshorisont, hvor fortællingen om borgerløn får nyt liv.

En reflektiv samfundsvidenskabs opgaver

Formålet med analysen er at bidrage til en afklaring og præcisering af de politiske idéer og samfundsvidenskabelige teorier om borgerløn. Idéer og teorier om samfundet er vigtige, fordi de er med til at skærpe vores moralske og politiske bevidsthed og udvikle fantasien om vore valgmuligheder, når vi skal løse praktiske politiske problemer.

Videnskabens formål er at producere viden, at lave teorier både om, hvordan verden ser ud og hvordan den kunne se ud.

Man har et teoretisk problem, når man er bevidst om »en uvidenhed, man ved man har«. (Adolphsen 1995A:33). Teorier løser de teoretiske problemer, man har, ved at give nye forståelser og forklaringer af virkeligheden. Men ofte udspringer arbejdet med teoretiske problemer specielt i samfundsvidenskaberne af nogle praktiske problemer i samfundet. Og man har et praktisk problem, når der eksisterer »en modsætning mellem hvad man vil, og hvad man kan.« (Ibid:32). Teorier kan i nogle tilfælde gøre os bedre i stand til at løse en række praktiske problemer ved både at give os en bedre viden om, hvorledes verden ser ud, og ved at ændre vores opfattelse af verden (virkelighedsbillede) og os selv (selvopfattelse).

Udgangspunktet for mig er en række praktiske politiske problemer i velfærdssamfundet (arbejdsløshed, kønsarbejdsdeling, klientgørelse, miljø). Det er min grundantagelse, at disse praktiske politiske problemer ville kunne løses mere hensigtsmæssigt, hvis politikerne havde andre idéer om problemløsninger og så anderledes på den økonomisk-politiske virkelighed (dvs. havde andre fortællinger).

Løsning af praktiske problemer kræver ofte, at man har en teoretisk forestilling om de praktiske problemers sammenhæng og årsager. Der kræves med andre ord teorier. Men teorier om, hvordan verden ser ud, løser i sig selv ikke de praktiske problemer. De må vinde tilslutning og omsættes i praktiske løsninger.

I den traditionelle videnskab har man ignoreret, nedtonet eller direkte skjult videnskabens relativitet, fordi den er afhængig af værdier og følelser. Det er i mange tilfælde værdierne, der giver den grundlæggende energi eller drivkraft bag vores ønske om viden. Det er værdierne, der strukturerer vores opfattelse af verden.

I forhold til det traditionelle syn på samfundsvidenskaben, der begrænser sig til at beskrive og forsøge at forklare verden, forsøger jeg at supplere disse elementer med et værdikritisk og et ændringsorienteret element. Det vil sige, at jeg både vil inddrage videnskabens forstående aspekt, se virkeligheden som socialt konstrueret og være med til at konstruere fremtiden ud fra et human-økologisk perspektiv. Forskningens opgave er ikke kun at beskrive, forklare og vurdere virkeligheden, men den bør også vedkende sig, at den (bevidst eller ubevidst) er med til at ændre denne virkelighed igennem sine fortællinger.

Jeg er interesseret i at beskrive, forklare og forstå borgerløndebatten for at kunne være med til at stimulere og fremme borgerløndebatten i fremtiden. Mit formål med denne analyse er bl.a. at være med til at få borgerlønsspørgsmålet sat på den politiske dagsorden, og igennem en bred demokratisk debat om spørgsmålet være med til at stimulere en læreproces og nedbryde en række barrierer, således at der blandt de centrale politiske aktører i samfundet kan skabes en demokratisk debat, der kan være med til at skabe en ny politisk konsensus om en videreudvikling af velfærdssamfundet, hvor borgerlønsspørgsmålet ses som et blandt flere elementer.

Teoriens retoriske aspekt

Enhver tekst, herunder også en akademisk afhandling, har et retorisk aspekt, eller kan ses ud fra en retorisk synsvinkel, dvs. forsøger at kommunikere et budskab så overbevisende som muligt. Det vil sige, den fremsætter en påstand eller række af påstande, som den vil dokumentere/bevise gyldigheden af ved anvendelse af nogle metoder, som kan kontrolleres og diskuteres af andre. Enhver akademisk tekst kan ud fra Stephen Toulmins (1974) argumentmodel ses som en påstand, hvortil der stilles krav om at der kan gives videnskabeligt acceptable belæg, og der anvendes en videnskabeligt anerkendt og til formålet egnet metode.

Hvad er denne afhandlings påstand? Hvorledes vil jeg dokumentere/bevise gyldigheden af mine påstande? Og hvilken metode benytter jeg for at gøre dette?

Grundlæggende perspektiver eller grundpåstande

Bogen bygger på fem grundlæggende perspektiver.

1. Det første perspektiv er, at borgerlønsbegrebet kan ses som en række samfundsmæssige metaforer

Med en ny metafor giver man en ny billedlig beskrivelse af en ting eller et

forhold, lægger op til at se verden på en ny måde. Ændring i sproget er ofte tegn på en ændring i opfattelsen af virkeligheden. Idéer og videnskabelige modeller bygger på nogle grundmetaforer, og videnskabelige nydannelser tager ofte form af ændring i metaforer. Metaforer kan bruges som et idémæssigt og videnskabeligt erkendelsesredskab til at skabe nye forestillinger og begreber.

På det konkrete niveau kan borgerløn ses som en interessant ny samfundsmæssig metafor. En række overførselsindkomster og erhvervsstøtteordninger kan erstattes med og opfattes som en universel borgerløn. En sådan ny synsvinkel medfører ændringer i en lang række samfundsmæssige begreber og forestillinger: Arbejde, vækst, økonomi, demokrati og interesser.

Sociale ydelser bliver normalt set som »et sikkerhedsnet«. Nogle kritikere af velfærdssamfundet mener, at mange sociale ydelser imidlertid er blevet »en hængeskøjle«. Mange taler derfor om, at sociale ydelser skal gøres til et »springbræt«. Det er alle eksempler på typiske metaforer.

Borgerløn er ikke en social ydelse, men en universel personydelse, der sprænger det hidtidige ensidige syn på overførselsindkomster. Borgerløn kan have mange formål. De bestemmes af den enkelte modtager. Derfor kan borgerløn både ses som »et sikkerhedsnet« og »et springbræt«, men kan også bruges som »hængeskøjle«.

2. Det andet perspektiv er, at borgerlønstanken både kan ses som idé, som del af et videnskabeligt paradigme og som en politisk diskurs

Almindeligvis opfattes borgerløn kun som en konkret politik for indretning af arbejdsmarkedet. Det nye ved denne bog er, at jeg definerer fire lag i denne borgerlønstanke (som metaforer på forskellige planer): et værdimæssigt, et teoretisk, et politisk og et mere konkret teknisk.

Borgerløn ses som idé i en idémæssig forståelsesramme, som paradigme i en videnskabelig forståelsesramme, som politisk diskurs i en politisk forståelsesramme og endelig som konkret, teknisk, politisk-økonomisk forslag.

Idémæssigt er borgerløn udtryk for en tolkning af forholdet mellem de grundlæggende samfundsmæssige værdier: Bæredygtighed, retfærdighed, frihed, lighed og materiel tryghed. Borgerløn kan derudover ses som element i forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer om fordeling af ressourcer og rettigheder. Endelig kan borgerløn ses som en politisk diskurs i den politiske konkurrencekamp.

3. Det tredje perspektiv er at forstå borgerlønsidéen som element i forskellige typer af ramme-fortællinger

Overordnet kan borgerløn forstås i forhold til en fortælling om de gamle ideologiers og industrialismens krise og grænserne for vækst og ses som element i en ny fortælling om bæredygtig udvikling, der kan ses som svaret på disse kriser.

Samtidig kan borgerlønstanken også forstås i forhold til en fortælling om demokratiets og velfærdsstatens historiske udvikling, hvor borgerløn ses som et element i en videreudvikling af velfærdsstaten eller nærmere bestemt som en fuldendelse af det sociale medborgerskab.

Herindenfor kan borgerløn mere konkret og snævert ses i forhold til en række små fortællinger om velfærdsstatens problemer i forhold til staten, markedet og det civile samfund.

Endelig kan borgerløn ses som element i nogle mere tekniske fortællinger om forenkling og rationalisering af en række mekanismer i velfærdssamfundet.

4. Det fjerde perspektiv er at se borgerløn som en alternativ moddiskurs i forhold til den hegemoniske politiske diskurs

Velfærdsstaten bygger på en økonomisk vækstdiskurs. Skabelse af stadig mere lønarbejde til stadig større grupper af befolkningen kombineret med en voldsom udbygning af en række offentlige velfærdsinstitutioner har betydet en nedslidning af det naturlige miljø og indskrænket det civile samfund.

I begyndelsen af 1990'erne befandt den hegemoniske vækstdiskurs sig i en folkelig legitimitetskrise og borgerlønstanken blev skabt som en moddiskurs til den dominerende arbejdsmarkeds- og socialpolitiske diskurs i debatten om velfærdssamfundets fornyelse. Den ny borgerlønsdiskurs afspejlede nogle udbredte stemninger i befolkningen og var med til at skabe kimen til et nyt politisk alliancemønster på tværs af politiske skel.

Borgerlønsidéen er, fordi det er en mod-diskurs, altid af de dominerende politiske aktører blevet forsøgt »ekskluderet«, dvs. forsøgt skubbet ud af den politiske debat, fordi idéen er blevet stemplet som rent utopisk eller »inkluderet«, dvs. forsøgt gjort til en del af det bestående system og bestræbelserne på at lave småreformer af dette.

5. Det femte perspektiv er at se borgerlønstanken som udtryk for:

- A. et værdiskift. B. et paradigme- og teoriskift og
- C. et politisk diskursskift

Borgerløn kan ses som en ny politisk idé, der ligger i forlængelse af nogle af velfærdsstatens grundidéer og samtidig står i modsætning til andre idéer.

En af velfærdsstatens idéer har været at skabe et socialt medborgerskab, dvs. at sikre alle en social økonomisk grundtryghed, hvis de ikke kunne forsørge sig selv. Borgerløn er en videreførelse af denne idé ved retsmæssigt at sikre alle borgere en minimumsforsørgelse.

Velfærdsstaten bygger på et økonomisk vækstparadigme. Skabelse af stadig mere lønarbejde til stadig større grupper af befolkningen kombineret med en voldsom udbygning af en række offentlige velfærdsinstitutioner har betydet en nedslidning af det naturlige miljø og indskrænket det civile samfund.

I stedet for at fortsætte med en videre ekspansion af lønarbejdet ved at underlægge det stadig mere tvangsmæssige former ligger der i borgerløns-tanken en idé om at sætte en grænse for lønarbejdet, der samtidig fungerer som en grænse for den statslige klientgørelse og en grænse for naturudnyttelsen.

Ved at sætte disse grænser skabes der rum og tid for handlinger i det civile samfund, der kan være med til at forbedre den menneskelige omsorg, styrke lokalsamfundene og skabe tid til demokratisk deltagelse og herigennem styrke miljøet. At se borgerlønsidéen som grænsesættende både i forhold til markedet, staten og det civile samfund betyder, at idéen kan ses som en central idé i et større kompleks af nye idéer, der tilsammen udgør en samlet forestilling om en bæredygtig udvikling.

Belæg og metoder

Hvorledes vil jeg dokumentere/bevise gyldigheden af mine grundpåstande? Og hvilke metoder vil jeg benytte?

Videnskabeligt kan man forsøge at dokumentere/bevise sine påstande på forskellige måder: Igennem henvisning til: 1. Induktion – at slutte induktivt ud fra empiriske facts. 2. Deduktion – at slutte logisk ud fra nogle aksiomer. 3. Forståelse – at slutte ud fra en fortælling. 4. Abduktion – at slutte ud fra en vurdering af metaforer.

Da en væsentlig del af opgaven går ud på at analysere og videreudvikle borgerlønsbegrebet og grundpostulatet er, at borgerløn skal ses som element i en række fortællinger, vil en væsentlig del af afhandlingen bestå i en argumentation for at se borgerlønsbegrebet som en række samfundsmæssige metaforer, der indgår i disse fortællinger. Endvidere vil det gå ud på at vise, at disse fortællinger også kan ses som forskellige typer af forståelsesrammer (idéer, paradigmer, diskurser), der har forskellige funktioner på de forskellige samfundsmæssige felter.

Metoden til at præcisere og videreudvikle borgerlønsbegrebet vil være en

tekstanalyse af forskellige internationale borgerlønsteoretikere.

Med dette præciserede borgerlønsbegreb vil jeg derefter lave en historisk analyse af den danske borgerlønsdebat. Den vil igennem en konkret historisk idé-, paradigme- og politisk diskursanalyse vise samspillet mellem borgerlønsdebatten på det idémæssige, videnskabelige og politiske felt.

Denne historiske analyse danner grundlag for nogle afsluttende betragtninger omkring en borgerlønsfortællings fremtid.

»Vi har lavet ordene som håndtag på tingene.
Hvis vi ikke passer på,
holder de os virkeligheden fra livet.«

Piet Hein (1984) *PROSA-GRUK*.
København: Borgens Billigbøger 175:10

II. Teoretisk og metodisk forståelsesramme

Den teoretiske forståelsesramme har karakter af en forklaring af og begrundelse for bogens fem grundlæggende perspektiver. Indledningsvis vil det retoriske aspekt ved alle samfundsteorier kort blive berørt. Herefter vil følgende teoretiske hovedspørgsmål blive forsøgt besvaret:

1. Hvilken betydning har metaforbegrebet i moderne samfundsteori? Hvad vil det sige, at borgerløn ses som en række samfundsmæssige metaforer?
2. Hvad er en forståelsesramme? Og hvad ligger der i en skelnen mellem en idémæssig, en videnskabelig og en diskursmæssig forståelsesramme?
3. Hvad vil det sige, at samfundsteorier ses som fortællinger? Og hvilket perspektiv gives ved at se borgerløn som et element i forskellige fortællinger?
4. Hvorledes skal man definere diskursbegrebet? Og hvad betyder det at se borgerløn som en kættersk moddiskurs til den herskende diskurs?
5. Hvorledes kan man forstå, at borgerlønstanken kan ses som udtryk for et værdiskift, et paradigmeskift og et politisk diskursskift?

1. Samfundsteoriens retoriske dimension

Den retoriske vending

Retorik forstås normalt som læren om veltalenhed og defineres mere bredt som den sproglige fremstillings kunst. Historisk synes der altid at have eksisteret to helt forskellige opfattelser af retorikken (Holmgaard 1998), en snæver teknisk som kunsten at overtale og en meget bredere som den sproglige fremstillings kunst, som praktisk argumentation. Her vil jeg tilslutte mig den brede og argumentere for dens betydning også i samfundsvidenskaben.

Den amerikanske filosof Richard Rorty har talt om tre store vendinger i humanistisk videnskabsteori i det 20. århundrede (Kock 1997), der har sammenhæng med en ændring i opfattelsen af sprogets rolle i samfundet, hvor man er gået bort fra en idé om at se sproget som en afbildning af virkeligheden. Rorty taler for det første om en »linguistic turn« (sproglig vending), hvilket betyder, at man går fra at betragte sproget som et billede til at se det som en genstand i sig selv eller som gerninger. For det andet taler han om en »interpretative turn« (fortolkende vending), hvilket betyder, at sproglig reception (læsning, fortolkning) også ses som en handling. Og for det tredje taler Rorty om en »rhetorical turn« (retorisk vending), hvilket betyder, at der i alle sproglige ytringer ligger et forsøg på overtalelse, at al videnskab ses som forsøg på overtalelse og derfor kan betragtes som en form for retorik. Alle videnskabelige teorier forsøger at overbevise nogle modtagere om et synspunkt ligesom alle andre tekster.

Disse synspunkter har i 1980'erne og 90'erne vundet stor udbredelse i mange humanistiske videnskaber, hvorimod det kun i mere begrænset omfang er tilfældet i samfundsvidenskaberne. Her er et retorisk perspektiv på samfundsteorien undtagelsen (Edmondson 1984, Brown 1987 og Albertsen 1993).

Kommunikation og retorik

Formålet med al kommunikation er at påvirke, overtale eller overbevise, at organisere modtagernes virkelighedsopfattelse og erfaringer, således at de synes, at de synspunkter og handlingsplaner, der fremlægges, er naturlige og selvindlysende. Målet er at få tilhøreren til at se verden igennem ens egne briller.

Nogle vil hævde, at der findes kommunikation, der udelukkende har til hensigt at meddele noget og ikke forsøger hverken at overtale eller overbevise om noget. I den forstand kan man skelne mellem kommunikation, der er retorisk og kommunikation, der ikke er retorisk. Men spørgsmålet er, om denne grænse ikke er flydende. Blot det at ville meddele noget er i sig selv også et budskab om, at det er noget væsentligt i forhold til noget andet og kan på den måde også siges at have et retorisk element.

Derimod kan man sige, at der i spørgsmålet om forskellen mellem at overtale og overbevise kan siges at være tale om to former for retorik. Man kan sige, at der i det at blive overtalt til noget ligger, at man tilslutter sig noget med sine følelser mere eller mindre mod sin fornuft, hvorimod der i det at blive overbevist ligger, at man tilslutter sig det med hele sit jeg, både følelser og fornuft.

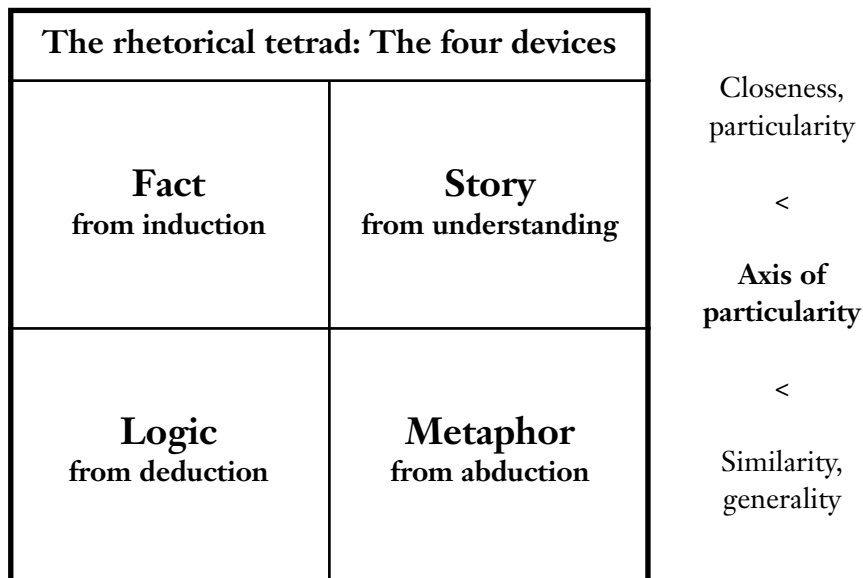
Man vinder tilslutning til et synspunkt ved både at appellere til modtagerens intellekt og følelser. I retorikken skelner man mellem de tre klassiske appelformer: logos, ethos og pathos, hvor logos betyder en appel til en rationel stillingtagen, ethos vedrører modtagerens tillid til taleren, og pathos baserer sig på modtagerens følelser og stemninger i situationen. (Jørgensen og Onsberg 1993:62-66).

Logos-dimensionen viser hen til emnet for kommunikationen, ethos-dimensionen til afsenderen og pathos-dimensionen til den appel, der gives til adressaten for kommunikationen.

Den retoriske firkant

Den amerikanske økonom Donald N. McCloskey (1986,1990,1994), der har været det retoriske synspunkts pioner inden for økonomien, har opstillet en mere generel model for forskellige typer af retoriske redskaber, som han mener alle videnskaber benytter sig af, når de forsøger at dokumentere/bevise deres påstande. Det er fire principielt forskellige måder at ræsonnere eller argumentere på (McCloskey, 1986, 1990, 1994), der kan illustreres i en retorisk firkant:

Figur 2.

Impersonal < **Axis of impersonality** > Personal

McCloskey 1994: 62.

Modellen viser hvilke grundelementer, der ligger i den sproglige påvirkning. En teksts (tales) virkning på sin læser (lytter) kan ske både igennem henvisning og brug af: 1. fakta, 2. logik, 3. fortælling af en historie samt 4. brug af metaforer, og ofte vil det ske igennem en kombination af disse elementer.

McCloskey forklarer sin firkant på følgende måde:

»The four divide in various ways. Fact and logic are usually taken to be impersonal, which is to say uncontroversial; story and metaphor are taken to be personal. The division reflects the rhetorical situation, not God's truth. Many facts are more personal than some metaphors. Along the other axis, logic and metaphor appeal to similarity, fact and story to closeness, mere contiguity. A logic or metaphor will apply if one accepts the similarity of, say, ordinary reasoning to first-order predicate logic or of wolves to men. »Men are wolves«, asserts a similarity between the realm of men and the realm of wolves. By contrast, facts and stories depend on association, not similarity. We speak of a story »hanging together«, which is to say that its episodes are naturally close to each other.« (Ibid:62-63).

McCloskey mener, at der eksisterer en ulykkelig modernistisk dikotomi mellem videnskab og kultur, hvor positivistisk videnskab, der bygger på empiri og logik, er blevet sat over for humaniora, der bygger på fortællinger og metaforer. Det har skabt nogle »dårlige« (»halve«) videnskabsmænd. »A scientist with half of the culture is half a scientist.« (Ibid:63).

For McCloskey må alle videnskaber arbejde med alle fire felter i den retoriske firkant for at skabe en holistisk viden.

»Fragments of the terad are not enough for full thinking. The allegedly scientific half of the terad, the fact and logic, falls short of an adequate economic science, or even a science of rocks and stars. The allegedly humanistic half falls short of an adequate art of economics, or even a criticism of form and color.« (Ibid:63).

Ifølge McCloskey er god videnskab karakteriseret ved, at de fire felter afbalancerer og checker hinanden: »One part of the tetrad checks the other's rank immoderation. The combination yields truth for science and wisdom for policy.« (1990:4).

I forhold til den økonomiske videnskab er McCloskeys budskab, at den næsten udelukkende har været præget af en modernistisk tænkning, hvor man kun har accepteret »facts and logic«, men at økonomi også bygger på »metaphors« og »stories«. Derfor stiller han sig som opgave at fremdrage de metaforiske og narrative dimensioner i den økonomiske tænkning. De er nødvendige for at bringe »economics back into the conversation of mankind« (1990:73).

Videnskab må nemlig efter McCloskeys opfattelse ses som en løbende samtale, hvor man hele tiden forsøger at overbevise hinanden om nye resultater og synsvinkler. »Good Science is Good Conversation« (1986:27), som McCloskey meget rammende udtrykker det. Derfor må retorik ses som et aspekt af den samfundsmæssige samtale. »Rhetoric is a theory of democratic pluralism and of general education in a free society.« (1994:385).

2. Samfundsteoriens metaforiske karakter

Metaforer er udtryk, der anvender billedsprog og har altid været betragtet som et af retorikkens instrumenter. De danske litteraturteoretikere Per Krogh Hansen og Jørgen Holmgaard konstaterer, at »dette århundredes litteraturteoretiske interesse for billedsproget også er gået hånd i hånd med den genvakte interesse for retorikken« (Hansen og Holmgaard 1998:10).

Noget tilsvarende kan ses i samfundsvidenskaben, hvor McCloskeys arbejder inden for økonomien er nævnt. Inden for politologien er den amerikanske politolog Deborah Stone et eksempel: Hun siger f.eks., at det typiske for politik er, at »political reasoning is reasoning by metaphor and analogy. It is trying to get others to see a situation as one thing rather than another.« (Stone 1988:6). Og i sociologien har den amerikanske sociolog Richard H. Brown (1977 og 1987) foretaget grundlæggende studier af metaforers betydning for samfundsteoriens opbygning. Dette vil blive behandlet senere.

Som jeg indledningvist gjorde rede for, er en af afhandlingens grundpostulater, at borgerløn bl.a. kan betragtes som en ny metafor for overførselsindkomstbegrebet.

For nærmere at begrunde en sådan synsvinkel vil jeg i det følgende mere dybtgående gøre rede for, hvad metaforer er, hvilke funktioner og betydning de har specielt i samfundsvidenskaben, og på hvilken måde borgerløn enten kan opfattes som en frigørende metafor eller en metonymi.

Sprogets metaforiske natur

Al viden er metaforisk. Vi ser verden igennem »billedmønstre«, og vi forstår ting og situationer ved at overføre disse billedmønstre fra et område til et andet. Noget får først mening og betydning ved at gøre en forskel, og vort »udsyn« igennem sproget sker altid fra et standpunkt. Alt hvad vi ved, er viden om noget, der er skabt og set fra et bestemt synspunkt.

Metaforernes rolle for sproget og videnskaben er i de senere år specielt blevet kortlagt af de amerikanske sprogforskere George Lakoff og Mark

Johnson (1980), Lakoff (1987 og 1996) inden for den kognitive lingvistik. De har vist, at hele vores sprog, dagligliv og politik er gennemsyret af metaforer, og at vi strukturerer vores erfaringer ud fra nogle fundamentale »billedmønstre«.

Igennem sprogets metafordannelse er vi alle bevidst og/eller ubevidst hele tiden med til at reproducere og skabe bestemte samfundsmæssige virkeligheder. Videnskabelig og politisk uenighed kan tit føres tilbage til forskellige brug og vægtninger af sproglige metaforer.

Videnskabernes begrebsverdener består i meget høj grad af det, den amerikanske teknologi-filosof Donald A. Schön (1963) kalder »sleeping metaphors« (ibid:79). Videnskabeligt arbejde består blandt andet i en bevidstgørelsesproces omkring, hvilke ubevidste metaforer man er præget af, og hvilke nye metaforer man kan skabe.

Ved at blive bevidst om de ubevidste metaforer, man uvilkårligt tænker og handler i, bliver man klar over sprogets ubevidste begrænsninger for ens udsyn. Desuden kan en mere bevidst brug af nye metaforer være med til at løse problemer på nye måder.

Metaforers forskellige funktioner – sprogligt set

Sprogforskere skelner mellem forskellige funktioner hos metaforerne. For det første kan man tale om metaforernes grundlæggende orienteringsfunktion, fordi de skaber en sammenhæng i vores tilværelse ved at påvise ligheder og logiske slægtskaber i vores omverden. Blandt de orienterende metaforer er op- og nedmetaforen helt grundlæggende. »Fra den klassiske oldtid og fremefter har »op« været metafor for menneskelighed, fornuft, orden, mens »ned« betegner dyriskhed, ufornuft, kaos« (Vive Larsen 1992).

Traditionelt og historisk har man i sprogvidenskaben især været opmærksom på metaforernes æstetiske funktioner. Metaforer siger noget mere om noget, vi allerede ved noget om (Lundquist 1995), og viser derved noget om sprogbrugerens sprogevner (Vive Larsen 1992) eller, som Ole Tøgeby (1993) siger: Metaforer fungerer som »ornamentik«, som fyld, det vil sige, de har en æstetisk funktion.

I den nyere videnskabsteori og sprogforskning har man imidlertid især været optaget af metaforernes »epistemiske« funktion, nemlig at vi igennem metaforer kan erfare og lære noget nyt. Lundquist taler derfor om metaforernes basale funktion: »overførsel af betegnelser fra et kendt område – kildeområdet til et andet område – målområdet.« Metaforer »overfører betydning, begreber og viden fra kendt til nyt«. (Ibid:52)

Lakoff og Johnson (1980) betegner de metaforer, som er med til at om-

strukturere virkeligheds- og verdensopfattelsen inden for et område som »strukturelle metaforer«. De taler om »the power of metaphor to create a reality rather than imply to give us a way of conceptualizing a preexisting reality.« (Ibid:144).

Ole Tøgeby (1993) beskriver strukturelle metaforers rolle ved nyskabelser som situationer, hvor »afsenderen vil omstrukturere hele den opfattelse af verden, som ligger i de gængse ord for beskrivelse«. Metaforer betyder, at vi ændrer opfattelse af tingene, men betyder ikke nødvendigvis en ændring af tingene selv. Det vigtige kan være, at vi ændrer opfattelse af, hvilke problemer vi har i vores omgang med tingene. Tøgeby citerer her den gamle græske filosof Epiktet for en klar bevidsthed om sprogets (og dermed metaforernes) fundamentale betydning for vores ændring af problemopfattelse: »Det er ikke tingene, der er et problem for os, det er vores opfattelse af tingene.« (Ibid:305).

Et eksempel på en metafor, som fik stor politisk-videnskabelig betydning: »Den kolde krig«

Schön giver et godt eksempel på en tilfældig, men meget betydningsfuld metafordannelse for hele det politiske og videnskabelige liv i 1940'erne og 1950'erne.

Den amerikanske journalist Walter Lippmann benyttede i 1948 første gang udtrykket »den kolde krig« om den nye internationale situation mellem de nye supermagter USA og Sovjetunionen efter 2. Verdenskrigs afslutning.

Denne nye metafor blev hurtigt accepteret både som et frugtbart politisk og videnskabeligt begreb, fordi det gav en øget indsigt i den nye situation. Rent sprogligt er den nye metafor »den kolde krig« skabt ved at bruge et gammelt begreb »krig« på den nye situation ved krigens afslutning og fredens komme. Ved at danne et nyt begreb og lade være med at betegne den nye tilstand »fred«, som er det modsatte af krig, men »en kold krig«, fik han sagt, at den nye tilstand på en gang var anderledes end krig og alligevel lignede den krig, der lige var afsluttet. I det nye begreb lå, at man ikke havde opnået en rigtig fred, krigen fortsatte så at sige blot med et andet ansigt. Man var i en vis forstand havnet i en situation, hvor man både havde krig og fred. Det kunne man frugtbart beskrive ved at bruge en ny metafor, »den kolde krig«.

Videnskabeligt var den nye metafor frugtbar, fordi den på en gang kunne give anledning til både at lede efter fællestræk ved den »kolde« krig og den tidligere fase med »varm«, rigtig krig og samtidig søge efter interessante

forskelle mellem »varm« og »kold« krig.

Den nye metafor borgerløn ligner begrebet »den kolde krig« på den måde, at borgerløn på samme måde som »den kolde krig« forsøger at overkomme det dualistiske sprog – krig/fred og aktiv/passiv. Borgerløn er ikke passiv på samme måde som den passive arbejdsmarkedspolitik (den bryder den tvungne passivitet), men den er heller ikke aktiv på samme måde som den aktive arbejdsmarkedspolitik (det er ikke en tvungen aktivitet).

Metaforer og fortællinger

Schön mener, at det især er igennem fortællinger af historier, at man opdager og bliver bevidst om den ubevidste forståelsesramme, man har. Her skelner han mellem overflademetaforer (»surface metaphors«) og dybdemetaforer (»deep metaphors«), som er karakteriseret ved at have en central placering i disse historier. »Given a problem-setting story, we must construct the deep metaphor which is generative of it« (Schön 1994:149).

Vi har et helhedsbillede, en grundmetafor og slutter fra helhed til delene ved at skabe under-metaforer. Når vi f.eks. opfatter samfundet som en maskine forsøger vi at parallelisere maskinens funktioner og enkeltdele med samfundsmæssige processer og opbygninger. Maskinmetaforen fører til brændselsmetaforen osv.

Forskellige typer af metaforer

Økonomerne Arjo Klamer og Thomas C. Leonard (1994) har lavet en nyttig skelnen mellem forskellige typer af metaforer. En almindelig type er det, de kalder pædagogiske metaforer. »Effective pedagogical metaphors typically provide mental images in our mind's eye with which the audience can visualize an otherwise complicated concept.« (Ibid:31). Pædagogiske metaforer er som regel visuelle og skaber mentale billeder. Et eksempel er f.eks. det cirkulære strømndiagram, som bruges til at vise sammenhængen i det økonomiske system, eller det fysiske billede af galakserne opfattet som prikker på overfladen af en ballon, der bliver pustet op.

En anden type metaforer kaldes heuristiske metaforer. »Serve to catalyze our thinking, helping to approach a phenomenon in a novel way.« (Ibid:32). I modsætning til den pædagogiske metafor er den heuristiske metafor kun begyndelsen til en række spørgsmål og giver som regel anledning til en helt ny synsvinkel og teoridannelse på et område. Klamer og Leonard nævner begrebet »human capital« som eksempel på en heuristisk økonomisk metafor eller »work is a power struggle« som en heuristisk sociologisk metafor.

Endelig taler de om konstitutive metaforer, som er »those necessary con-

ceptual schemes through which we interpret a world that is either unknowable or at least unknown.« Som eksempel nævnes Stephen Peppers (1942) fire verdenshypoteser – organisme, mekanisme, formisme og kontekstualisme – hvor den mekanistiske opfattelse af økonomien som en maskine er et eksempel. De konstitutive metaforer kan også kaldes grundmetaforer (»root metaphors«).

Grundmetaforer i samfundsvidenskaben

Den amerikanske sociolog R. H. Brown (1977) er en anden af de forholdsvis få samfundsforskere, der har skelnet mellem forskellige former for anvendelse af metaforer i relation til samfundsvidenskaben: 1. Som illustrative redskaber. 2. Som modeller og 3. Som paradigmer eller hvad han kalder »root metaphor«.

Denne skelnen svarer helt til Klamers og Leonards og kan også betragtes som tre lag i metafordannelsen. Alle metaforer har illustrative egenskaber. Det er essensen i selve metaforen. Derudover bruges metaforen bevidst i videnskaben som en model, dvs. der er til en metafor knyttet andre delmetaforer og en egentlig bevidst teoriskabelse. Endelig findes der i samfundsvidenskaben nogle grundmetaforer (»root metaphors«).

Brown skelner f.eks. mellem fem »root metaphors« i sociologien, nemlig samfundet opfattet som henholdsvis: 1. En maskine eller 2. En organisme og den sociale adfærd set som 3. Sprog. 4. Drama eller 5. Et spil.

Sociologen Gareth Morgan er en anden samfundsforsker, som specielt har arbejdet med metaforbegrebets rolle i samfundsvidenskaben generelt og specielt i organisationssociologien (1980 og 1997).

Set i forhold til Browns fem grundmetaforer for opfattelse af samfundet, har Morgan foreslået otte »root«metaforer specielt for organisationer. Men de kunne glimrende overføres til hele samfundet:

Organisationer kan ifølge Morgan opfattes som: 1. Maskiner. 2. Organismer. 3. Hjerner. 4. Kulturer. 5. Politiske systemer. 6. Psykiske fængsler. 7. Strømme og transformationer. 8. Instrumenter for dominans.

Der kunne uden tvivl findes flere andre. De angiver kun en typologi, som Morgan mener er den mest repræsentative for en særlig del af sociologien, nemlig organisationssociologien. Denne opdeling kan naturligvis ikke uden videre siges at dække andre samfundsvidenskabelige discipliner, selvom man kan spore et vist sammenfald mellem grundmetaforer i alle discipliner, som påpeget af Brown.

Et eksempel på grundmetaforers betydning: Samfundet set som forskellige familie-typer

George Lakoff (1996) har foretaget en dybtgående analyse af amerikansk politiks moralske dybdemetaforer, hvor han forsøger at forstå modsætningen mellem konservative og liberale ud fra forskellige familietyper inden for grundmetaforen »samfundet opfattet som en familie«.

Konservatisme og liberalisme kan ses som sammenhængende ideologier, hvis sammenhængskraft er skabt af et helt hierarki af moralske metaforer. Ifølge Lakoff hænger sprog og moral tæt sammen. »I am interested not in what morality should be, but in how our very notions of what is moral are built into our unconscious conceptual systems«. Derfor sætter han sig den empiriske forskningsopgave at konstruere »a model of unconscious political worldviews« (ibid:37).

Liberale og konservative er på det grundlæggende sproglige plan enige om at se samfundet ud fra familien, at argumentere politisk ud fra grundlæggende moralske metaforer, der har deres grundlag i familien. »The link between family-based morality and politics comes from one of the most common ways we have of conceptualizing what a nation is, namely, as a family«. Forskellen mellem det liberale og konservative verdensbillede stammer fra deres forskellige idealtyper af familieliv. »It is the common, unconscious, and automatic metaphor of the Nation-as-Family that produces contemporary conservatism from Strict Father morality and contemporary liberalism from Nurturant Parent morality.« (Ibid:13).

Det konservative politiske verdensbillede hænger sammen med billedet af den traditionelle kernefamilie med faderen som den primært ansvarlige, der autoritativt udstikker regler og kontrollerer, at de overholdes, og hvor moderen tager sig af hjemmet. Børnene må respektere og adlyde forældrene, og opdragelsen bygger på opbyggelsen af en karakter med selvdisciplin og selvforsørgelse. Kærlighed og omsorg er også en del af familien, men kan aldrig anfægte den faderlige autoritet.

Heroverfor står et liberalt verdensbillede, der hænger sammen med billedet af en familie med højere grad af lighed mellem forældrene. Her er gensidighed, respekt, kommunikation og omsorg mellem forældre og børn central i opdragelsen. Faderautoriteten er ikke ubetinget. Lydighed kommer af kærlighed og ikke af frygt for straf.

Forskellen mellem konservative og liberale har for Lakoff sammenhæng med den forskellige vægtlægning af de forskellige moralske dybdemetaforer, man finder i de to idealtypiske familier: Moral som lydighed og moral som styrke og orden står over for opfattelser af moral som empati og moral som

omsorg. Lakoff sammenfatter sin konklusion således:

»Strict Father morality assign highest priority to such things as moral strength (the self-control and self-discipline to stand up to external and internal evils), respect for and obedience to authority, the setting and following of strict guidelines and behavioral norms, and so on. Moral self-interest says that everyone is free to pursue their self-interest, the overall self-interests of all will be maximized. In conservatism, the pursuit of self-interest is seen as a way of using self-discipline to achieve self-reliance.

Nurturant Parent morality has a different set of priorities. Moral nurturance require empathy for others and helping of those who need help. To help others, one must take care of oneself and nurture social ties. And one must be happy and fulfilled in oneself, or one will have little empathy for others. The moral pursuit of self-interest only makes sense within these priorities.

The moral principles that have priority in each model appear in the other model, but with lesser priorities.« (Ibid:35)

Lakoff gør opmærksom på, at modellerne naturligvis er idealtyper, og at man i det virkelige liv ser eksempler på kombinationer f.eks. både moderate konservative og moderate liberale typer.

Lakoff, som selv erklærer sig som liberal, mener, at konservative er meget mere bevidste om brugen af moralske familiemetaforer end liberale. Derfor er undertitlen på hans bog også: »What Conservatives Know That Liberals Don't«. Den liberale politiske diskurs har historisk haft det handicap, at den kommer fra oplysningstraditionen og ofte bruger et rationelt, neutralt sprogbrug. »Most liberals assume that metaphors are just matters of words and rhetorics, or that they cloud the issues, or that metaphors are the stuff of Orwellian language« (ibid:387). Men hvis liberale skal konkurrere med konservative, bliver de ifølge Lakoff nødt til mere bevidst at skabe en moralsk diskurs byggende på metaforer, der er anderledes end de conservatives.

Metaforeernes »fængslende« og »frigørende« funktioner

– samfundsmæssigt set

Gareth Morgans interesse for metaforens betydning for samfundsvidenskaben udsprang af en følelse af, at organisationssociologien havde været »imprisoned by its metaphors« (Morgan 1980). Ubevidst havde mange forskere inden for disciplinen organisationssociologi været fanget i grundopfattelser af organisationer (»taken for granted«), der især var knyttet til opfattelsen af

organisationer enten som »maskiner« eller »organismer«. Det lægger nogle rammer for den måde, man ser verden på, hvilke problemer og løsninger man anser for naturlige og mulige.

Generelt mente han, at organisationssociologien især havde været »fængslet« af metaforer, der var udviklet inden for det funktionalistiske paradigme i samfundsvidenskaben, en opfattelse, hvor man tror på muligheden for en objektiv og værdifri samfundsvidenskab, og hvor opgaven primært er at forstå samfundet og skabe værdifuld empirisk viden.

Bevidstgørelsesprocessen omkring metafordannelsens betydning var for Morgan en frigørelsesproces, forskningsmæssigt og praktisk. Det gav ham »a method for exploring the multidimensional nature of organization« (Morgan 1993:285). Metaforer kan både bruges til at fastholde mennesker i nogle organisationsformer og få dem til at udvikle nye organisationsformer. Han taler derfor både om at være »trapped« i bestemte handlinger, og om at »think and act in new ways.«

Han siger, at han egentlig betragter begrebet »organisation«, som et produkt af »den mekaniske tidsalder«. For ham er vi på vej ind i en ny tidsalder og samfundsform, hvor nye organisations- og videnskabsprincipper er nødvendige. Derfor skal hans udvikling af nye metaforer ses i et praktisk organisationsudviklings-perspektiv. Han ender derfor sin bog med at sige »We organize as we imaginize, and it is always possible to imaginize in new ways« (Morgan 1997:377). Vi kan skabe vores organisationer efter vores fantasi og forestillingskraft. Det er et særtræk ved mennesket. Mennesker er i modsætning til dyrene i stand til at ændre opfattelse af sig selv og omgivelserne, hvorfor dets organisationsformer, samfundsdannelse ikke er noget givet, men »konstrueret«, en konstruktionsproces, der til stadighed foregår.

Morgan har i en efterfølgende bog »Imaginization. The art of Creative Management« (1993) udviklet dette perspektiv og skabt det nye ord »imaginization«, en udvikling af fantasien og indbildningskraften, der skaber nye fælles forståelser (»new shared understandings«). Hvor der i den mekaniske tidsalder var brug for organisationer og organisationsdannelse, befinder vi os efter Morgan nu i en proces af »self-organization« med nye organisationsopfattelser.

»Imaginization« er den proces, hvor nye forestillinger, indsigter og forståelser er med til at skabe nye organisationsformer. Det kan ske på mange måder og er ikke uden videre nemt, fordi der er mange barrierer imod nytænkning, blandt andet magtstrukturer og de mentale fængsler, man har bragt sig selv i. Man er »trapped by the image we hold of ourselves«. Men som han siger, »if one can look in the mirror and see oneself in a new way,

the mirror can become a »window««. Og hvis denne proces breder sig til mange, vil der på et eller andet tidspunkt ske en kvalitativ ændring og en ny fælles forståelse vil være dannet, som kan udmønte sig i nye organisationsformer. Forandringsprocesser starter ifølge Morgan især med enkeltindividers ændrede opfattelse af sig selv: »If we see things in old ways, it's very difficult to act in new ways« (ibid:6).

Tanker og handlinger hænger sammen. Til en start skal virkeligheden være tænkt anderledes, før den praktisk kan blive anderledes. Dog spreder nye tanker og idéer sig især igennem praksis og handlinger. De nye forestillinger skal så at sige leves, demonstreres, før de rigtig får kraft. Morgan taler her om »lived metaphor« eller »action-based metaphors that both symbolize and »live« desired changes« (ibid:241).

Borgerløn som en frigørende metafor i forhold til de dominerende samfundsmæssige metaforer

Borgerløn kan siges både at være en pædagogisk og en heuristisk metafor. Den fungerer som pædagogisk metafor ved konkret at give et billede af, hvorledes man kan ændre eller rationalisere tilskuds- og overførselsindkomstsyste-
met. Men det har også heuristiske dimensioner ved at rejse en række nye generelle spørgsmål. Det nye begreb blander noget sammen, som ellers ikke hører sammen i den traditionelle opfattelse af sammenhængen mellem økonomi og politik. Løn er et økonomisk begreb og har noget med marked at gøre, hvorimod borger har noget med demokrati at gøre. Med det nye begreb borgerløn foreslår man, at man ikke kun skal have en markeds-
løn, men også en løn der ikke er bestemt af markedet, men politisk bestemt.

Med en ny metafor giver man en ny billedlig beskrivelse af en ting eller et forhold. Man lægger op til at se verden på en ny måde. Metaforer kan derfor siges at være perspektiv- eller visionskabende. De viser ud over eller hen til en anden opfattelse af virkeligheden end den aktuelt eksisterende.

Borgerlønsbegrebet er altså ikke kun en konkret metafor, men kan også ses som tegn på en ny og ændret opfattelse og balance mellem stat, marked og civilt samfund. Det bygger på en opfattelse, der går ind for at erstatte markedsmetaforen med en medborgerskabs-metafor som den dominerende forståelses indgang til samfundet.

Den nye borgerløns-metafor er dermed med til at ændre det samfundsmæssige økonomisk-politiske normalitetsbegreb. Alle er normale og lige i forhold til det at være sikret en borgerløn. Man forlader de gamle begreber: overførselsindkomst, understøttelse, bistand, orlov, kompensation, erstatning, forsørgelse, der alle har noget afledt, noget unormalt, noget mindre

værdigt som bibetydning i forhold til det normale lønarbejde. Borgerlønsmetaforen kan derfor ses som frigørende i forhold til den dominerende lønarbejdsmetafor og den grundlæggende markedsmetafor. Borgerløn afskaffer ikke lønarbejdet, men relativiserer det ved at fratage det dets nuværende dominerende normalitetsfunktion.

Som ny politisk-økonomisk metafor betyder borgerløn altså en ændring af nogle traditionelle opfattelser af økonomi og politik og sammenhængen mellem dem. I det følgende vil jeg vise, hvorledes borgerlønsmetaforen »passer« sammen med andre samfundsmæssige metaforer, og en af hovedteserne er, at borgerløn som ny metafor kan ses som »frigørende« i forhold til det traditionelle billede af det industrielle vækstsamfund og »passer« sammen med nye billeder (grundmetaforer) af samfundet.

Borgerløn opfattet som metonymi i stedet for metafor

Debatten om borgerløn har imidlertid vist, at borgerløn langt fra har en entydig betydning og ikke opfattes på samme måde af forskellige grupper. Det kan opfattes som en metafor, som beskrevet ovenfor. Men det kan også opfattes som en metonymi.

Sprogforskere skelner mellem metaforer og metonymier som to forskellige analogiske udtryksformer, der har helt forskellige karakteristika. Begge bygger på, hvorledes sproget skaber mening ved at henvise til noget andet.

I metaforen ligger en påstand om identitet mellem A og B, hvor konnotationer og følelser, der er knyttet til A bliver overført til B. Der skabes derved koblinger og ligheder mellem forskellige kontekster, og man bliver i stand til at se verden på en ny måde.

I metonymien er det anderledes. Her slutter man fra A til B, hvor A er defineret som en del af B. Her slutter man fra en del til helheden, fra en del af konteksten til resten af konteksten eller til en anden del af konteksten.

Man kan sige, at mens man i metaforen associerer fra en kontekst til en anden kontekst, hvorfor man kan sige, at en metafor skaber ny mening ved at sammenkoble kontekster, knytter metonymien derimod kun ting sammen, som gennem konvention hører til den samme kontekst. (Heradstviet og Bjørgo 1988:73).

Sprogforskere (Cramer m.fl. 1996) forbinder metaforen med navneomblytning, idet man taler om »at overføre betydning fra kildeområdet til målområdet.« (ibid:95), mens metonymien forbindes med navneforskydning, hvor der henvises »til andre, simplere ting og forhold fra samme beskrevne situation som i tid, rum (og kategori) er tæt forbundet med det der skal henvises til.« (Ibid:96).

Det betyder, at metonymier har tendens til at reducere verden, at man med metonymier let kommer til at foretage nogle falske slutninger om verden, at slutte ud fra et enkelt tilfælde til helheden. Der ligger en metonymisk tendens i alle nyheder, en begivenhed bliver fortolket som udtryk for en generel tendens i virkeligheden. I modsætning hertil ligger der en tendens til noget perspektiv- og visionsskabende i metaforen, fordi man her bliver præsenteret for nye muligheder.

Den amerikanske politolog Robert Paine (Paine 1981) har givet et godt eksempel fra den franske historie på, hvorledes det samme ord eller symbol af forskellige aktører kan bruges henholdsvis som en metafor og som en metonymi alt efter konteksten:

»Consider two possible meanings of »the Bastille« as an example of change in key symbols: in certain circumstances (say, bourbon) the Bastille is a metonym of the political constitution in the way that »the crown« is in a monarchy, but in other circumstances (say, Jacobin) it is a metaphor of arbitrary and illegitimate rule. In other words, the Bastille is metaphor or metonym dependent on whether one is defending or storming it – and the lesson is one made earlier: how political meaning is dependent on context, and sensitivity of rhetoric to context.« (Ibid:195-96).

Paine mener, at man kan se en tendens til, at metonymier underbygger den etablerede orden, mens metaforen i langt højere grad benyttes til at pege på en alternativ orden. Derfor kan man se en klar tendens til, at politikere, der ønsker at ændre verden og få magt bruger metaforer for at åbne verden, mens politikere, der forsvarer magten, benytter metonymier for at lukke andre ude.

I debatten om borgerløn kan der spores en tydelig tendens til at modstanderne forsøger at forbinde begrebet med en række negative ting i det bestående system. Det er udtryk for tvangsmæssig »passivitet«, »at man bliver skubbet ude«, at »der ikke bliver stillet krav«, hvorfor det er »uværdigt«. Fra nogle negative enkelttræk i det bestående system, der kan minde om borgerløn, sluttet til en ny helhed, der stemples som dårlig.

Heroverfor definerer tilhængerne borgerlønsbegrebet metaforisk, som ovenfor beskrevet. Borgerløn betyder et ændret normalitetsbegreb omkring arbejde. Lønbegrebet bliver knyttet an til en nyudvikling af en medborgerrettighed og til udviklingen af det civile samfund samt bæredygtig udvikling. Det betyder, at der her bliver skabt en ny mening og et nyt perspektiv igennem nye koblinger mellem økonomi, politik og det sociale.

3. Samfundsteorier og fortællinger

Den narrative vending

Som tidligere nævnt hører fortællinger til en af de grundlæggende træk ved sproget og dets påvirkning af mennesker i McCloskeys retoriske firkant. Indledningsvis nævnte jeg, at der i synet på sproget i dette århundrede var sket tre store vendinger, en sproglig, en fortolkende og en retorisk vending. Man kunne tilføje en fjerde og tale om en narrativ vending, hvilket henviser til en erkendelse af fortællingens grundlæggende betydning for sproget og vores tilværelse generelt. Forbindelsen til de tre tidligere vendinger synes klar. Litteraturteoretikeren Jørgen Holmgaard taler således om en »narrative turn« (1998:154) og ser sammenhængen således: »Et næsten forbløfende sammenfald mellem hvornår interesserne for narrativitet, retorik og metafor satte sig igennem i århundredets teoretiske litteratur.« (Ibid:180) Ligesom man kan tale om et retorisk perspektiv, kan man tale om et sammenhængende narrativt perspektiv i sproget.

At se alle samfundsteorier som værende udtryk for forskellige typer af fortællinger er ikke udbredt i samfundsvidenskaben. Alligevel kan man netop i de senere år spore en klar bevidsthed om sammenhængen mellem de store klassiske samfundsteorier og fortællingen om det moderne samfund. Som Peter Gundelach, Nils Mortensen og Jens Chr. Tonboe udtrykte det i den første større sociologiske lærebog: »Den klassiske sociologis projekt var at forstå de moderne samfund, dvs. samfund, hvor kapitalisme, industrialisme, demokrati og rationel tænkning optrådte samtidigt og forstærkede og kompletterede hinanden.« (Gundelach m.fl. 1990:14). Alle klassikerne fortalte forskellige fortællinger om det moderne samfunds gennembrud og konsekvenser. Det karakteristiske ved nutiden er, at der på en række områder er sket afgørende ændringer i de faktorer, som skabte og var drivkraften i det moderne samfund. »Industrialismens, kapitalismens, byernes og demokratiernes problemer kan ikke analyseres på samme måde som de første faser af disse institutioners udvikling.« (Ibid:18). Derfor tales der også om at »det moderne, industrielle paradigme synes at nærme sig sine grænser« (ibid:19). Der er behov for nye teorier og store fortællinger.

Fortællinger og livsform

Synet på sproget og videnskabelige teorier som udtryk for fortællinger har som sagt især vundet tilslutning i litteraturvidenskaben, men har også fået en kraftig opblomstring i teologien. I Danmark repræsenteret ved teologer som Johannes Sløk (1985), Peter Kemp (1996) og Svend Bjerg (1984). Her har

interessen naturligvis især været en bestemmelse af kristendommen som en fortælling, den store grundfortælling i tilværelsen.

Narratologi betyder læren om et værks eller teksts handlingsstruktur. Man kan se fortællingsbegrebet som en fundamental sproglig kategori. Sløk taler om fortællinger som sproghandlinger med en såkaldt performativ funktion. I modsætning til konstative udsagn skal de »modtages og fungere for overhovedet at være et performativ.« (Ibid:47). Nogle vil sætte et skarpt skel mellem hverdagsprogets performativer og sprogpil og den videnskabelige undersøgelses påstande. Men man kan også se ligheder, idet alle påstande kan siges at have et performativt element.

Der skelnes ofte mellem fiktive fortællinger og fortællinger om noget faktisk (historiske fortællinger). Men som sprogform må man sige, at alle fortællinger er karakteriseret ved at være en fiktion i forhold til livsverdenen. Forholdet mellem fiktion og fakticitet er altså mere kompliceret, fordi der i alle fortællinger om faktiske forløb vil ligge elementer af fiktion. Og omvendt er det karakteristisk ved netop fortællinger, at de virker i den faktiske historie ved at danne (bevidst eller ubevidst) forståelsesramme for de agerende aktører.

Det er især teologer, der har været optaget af sammenfiltringen af det enkelte menneskes eksistentielle livsfortælling og de store fortællinger (kristendommen). Men argumentationen kan overføres til det samfundsmæssige område.

Man kan sige, at vi fødes ind i nogle samfundsmæssige fortællinger, som vi ikke umiddelbart er med til at skabe. Men at vi samtidig gives en vis mulighed for at forholde os til disse fortællinger, igennem tilslutning, modifikation eller forkastelse. Vores liv og gerninger er konkrete udtryk for hvilke fortællinger, vi er med til at fortælle. Sløk udtrykker det således: »Men før man kan fortælle fortællingen, fortæller fortællingen sig selv i eksistensens eget løb. Eksistensen forløber jo i lutter forståethed, er således allerede sproglig, inden den derpå fortælles, eller når jeg eksisterer, fortæller jeg successivt min egen historie ved at leve den.« (Sløk 1985:68).

Fortællingers imaginære funktioner

Alle fortællinger påvirker menneskers forestillingsevne. Meningen med fortællingen er, at den skal bevæge den, den bliver fortalt for. Den skal skabe en eller anden form for identitet. Når man hører en fortælling bliver man stillet over for spørgsmålet, hvilken betydning den har for en. Enten lader man sig bevæge af fortællingen, bliver belært om ens identitet og rolle, eller også afviser man fortællingen.

Man kan i den forstand netop se fortællinger som et retorisk element i sproget selv. Meningen med fortællinger er, at de kan og skal gøre noget ved mennesker. Fortællinger får en fortællekraft ved at blive troet på. De skaber en kollektiv identitet.

Fortællinger er centrale for mennesker, fordi de er identitetskabende og skaber eller tildeler forskellige aktører en rolle. De skaber en forbindelse til fortiden, giver en identitet i nutiden og skaber en forståelseshorisont med nogle muligheder for fremtiden.

Men lægger en sådan opfattelse af fortællinger ikke op til, at det bliver svært at skelne mellem illusion og virkelighed, og skal fortællinger ikke forsøge at beskrive virkeligheden for at være videnskabelige og sande?

Nogle videnskabelige fortællinger (historiske undersøgelser) forsøger selvfølgelig at tegne et kort af virkeligheden, men en objektiv redegørelse for et faktisk historisk forløb findes selvfølgelig ikke. Den konstrueres altid ud fra et synspunkt. Det der sker i den historiske forskning kan siges at være, at man går fra en fortælling igennem den historiske forskning til en forhåbentlig mere nuanceret og kvalificeret fortælling. Nogen sand fortælling vil aldrig findes. Som Sløk paradoksalt udtrykker det: »Den sande fortælling er mangetydig, og dens hemmelighed er, at den derfor skal tydes. Fortællingen er ikke simpelthen til; den er først til i tilhøreren.« (Ibid:90).

Det centrale i fortællings-synsvinklen er altså ikke at opnå en passiv afspjling af virkeligheden. Den er urealistisk. Det er derimod at skabe et »fortællingens rum«, hvor man får mulighed for at forholde sig til fortællingerne og være med til at fortælle dem videre.

Svend Bjerg udtrykker det på den måde: »Kort sagt fungerer fortælle-fiktionen hverken som virkeligheds-rapport eller som virkeligheds-forfalskning, men den former et rum, hvori livsverdenen kommer til udtryk.« (Bjerg 1984:101). Igennem fortællingen gives der derimod mulighed for »at blive en del af fortællingens verden« (ibid:111) eller få »et klarsyn på virkeligheden« (ibid:118).

Der findes selvfølgelig også dårlige eller destruktive fortællinger. Når Jean-Francois Lyotard (1982) angreb og sagde farvel til »de store fortællinger«, var det, som Peter Kemp (1996) har gjort opmærksom på, nogle bestemte forvanskede opfattelser af, hvad fortællinger var, nemlig den hegelske og den positivistiske historiebetragtning. Men »hvis idéen om Den store Fortælling, der muliggør en hegelsk (og positivistisk) spekulation, havde været acceptabel, havde det været ude med den narrative filosofi... Afvisningen af den store Fortælling er ikke en afvisning af den narrative filosofi; tværtimod.« (Ibid:87).

Fortællingsanalyse som en del af den samfundsvidenskabelige tekst- og diskursanalyse

Man kan i alle tekster finde fortællinger, som er afgørende for de begreber, ord og sætninger, man anvender. Man kan sige, at der i alle tekster skjuler sig fortællinger, som styrer tekstens sprog og argumentation.

Derfor er fortællinger helt centrale for at forstå tekster (Kjerulf Petersen 1998). Man må først forstå helheden, før man kan forstå delene. Man må først forstå hvilken fortælling, der ligger i en tekst, før man rigtig kan forstå sætningerne. Det er fortællinger, som skaber sammenhæng og helhed i en forståelsesramme.

Alle fortællinger har en vis grundstruktur. De fortæller om et begivenhedsforløb med en begyndelse og afslutning og indeholder som regel en krise, vending med et plot og en pointe. De bliver altid fortalt ud fra en bestemt position og er derfor selektive. I en fortælling fortælles en historie om nogle aktører. En fortælling har nogle faser, en pointe og en slutning. Den fordeler skyld og ansvar, giver mening og mulighed for identifikation for aktørerne.

Et lille, men meget eksemplarisk eksempel på, hvorledes metaforer og fortællinger har afgørende betydning for økonomisk teoridannelse er foretaget af den amerikanske økonom Metin M. Coşgel (1996), der har vist hvorledes opfattelsen af entreprenørrollen i den økonomiske teoridannelse er bestemt af de mange ubevidste grundmetaforer og fortællinger, der ligger i de pågældende teorier: »Choices of metaphors and stories matter... Metaphors serve not only pedagogical and heuristic purposes but frame our thinking about economic phenomena, each constitutive metaphor producing a distinct interpretation of the role of the entrepreneur. Stories about the economy feature different characters, each mode of narrative attributing a distinct relationship between the entrepreneur and other economic actors and the environment.« (Ibid: 72-73).

Således kommer Coşgel frem til, at »the mechanistic metaphor and the casting of character in certain narratives leave no role for the entrepreneur... Certain metaphors highlight entrepreneurial activities, whereas others hide them. Similarly, the entrepreneurial character has a significant role in some types of narratives but not in others.« (Ibid:58).

Når dette studie specielt fremhæves, skyldes det, at min afhandling kan ses som et parallelt studie, der påviser sammenhængen mellem borgerlønsmetaforen og en række grundmetaforer og fortællinger i samfundsvidenskab.

4. Paradigmer og paradigmeskift

Metaforer danner forståelsesrammer

Metaforerne er perspektivskabende og er derfor ordnet i større sammenhængende systemer, der danner forståelsesrammer (»frames«) for den måde, vi ser verden på og opfatter problemerne i verden. En fortælling fungerer som en forståelsesramme, hvorfor forståelsesramme-begrebet kan bruges til nærmere at karakterisere en fortællings funktioner.

Vores forskellige forståelsesrammer kan opfattes som kort, vi bruger som orienteringsredskaber til at bevæge os rundt i verden. De udvælger, ordner og navngiver det, vi møder og oplever og giver os derved mulighed for at få identitet og kunne bevæge os sikkert rundt i verden.

»Framing is a way of selecting, organizing, interpreting and making sense of a complex reality so as to provide guideposts for knowing, analyzing, persuading and acting.« (Rein 1986:2).

Det, vi oplever, bliver af vores forståelseshorisont navngivet (»naming«), indrammet (»framing«) og sat ind i en sammenhæng eller kontekst (»generating a context«).

Det særlige ved forståelsesrammer er, at de forsøger at skabe en helhed og sammenhæng mellem det normative, det beskrivende, det forstående og det handlingsorienterende i vores forhold til verden. De gør os i stand til at holde sammen på vores grundlæggende måder at orientere os i og handle i forhold til verden, således at vi kan skabe projekter og løse problemer. Det betyder, at det i praksis kan være vanskeligt analytisk at skelne mellem de forskellige dimensioner i en forståelsesramme.

Videnskab og forståelsesrammer

Den videnskabsteoretiske baggrund for anvendelsen af forståelsesrammebegrebet er en stigende erkendelse af den intime sammenhæng mellem kendsgerninger, motiver, værdier og teori i samfundsvidenskaberne.

Der ligger en konstruktivistisk videnskabsteoretisk opfattelse i anvendelsen af »frame« begrebet. Vi konstruerer selv den forståelse, de spørgsmål og de perspektiver, som vi anlægger på virkeligheden. De findes ikke i virkeligheden, hvorfor vi også kan konstruere dem anderledes. Det er det, der sker i skabelsen af nye videnskabelige teorier og paradigmer.

I mange mere traditionelle opfattelser af videnskab har man forsøgt at adskille kendsgerninger (virkelighed), værdier og teori. Her har det været normalt at se hensigter og motiver som noget, der kommer fra værdier. Men det er ikke sådan, at vi først har værdier, og så bestemmer vi os for at realisere

dem. Værdier skal snarere ses som summeringer af aktivitet, som en generalisering af vores situationsbestemte hensigter.

»Values, in brief give us the questions to ask. Without values, we would have no questions.« Og »behind every answer lies a question«. (Rein 1983:90). Vi er fundamentalt drevet af nogle værdier, bevidst eller ubevidst. De bestemmer de spørgsmål, vi stiller. »Values give us our energy to think« (Ibid:90)

Det betyder, at der findes et værdimæssigt aspekt af alle kendsgerninger. De bliver kun fremdraget som interessante inden for en bestemt værdimæssig forståelsesramme.

At opfatte noget som et problem og at tillægge noget en bestemt mening kræver en forståelsesramme. Et problem, hvad enten det er personligt, videnskabeligt eller politisk, er altid kun et problem i forhold til en bestemt forståelsesramme. Rein og Schön taler om »framing« som det, der sker i processen fra, at noget bekymrer en, til at det bliver opfattet som et problem.

»The transition from worries to problems cannot be made without the use of frames that distinguish the significant from the trivial« (Rein og Schön 1977: 237).

Der findes altså ikke nogen facts eller kendsgerninger, som er uafhængige af den teoretiske/værdimæssige forståelsesramme, som organiserer dem. »Kendsgerninger er ikke kendsgerninger, før de er begrebet. Det man ser er teoriladet. Man ser kun det, man har begreb om.« (Adolphsen 1995A:84). »Ved beskrivelser er der enten intet relevanskriterium eller også er der et, som vi ikke har gjort os klart.« (Ibid:62).

Men et karakteristisk træk ved forståelsesrammer er, at de som regel er relativt ubevidste. De styrer vores opfattelse af tingene, vores tanker og vores handlinger, uden at vi tænker over det. Det gælder også i det videnskabelige arbejde, hvor en væsentlig del af de videnskabelige paradigmer, baggrundsopfattelserne, sjældent gøres bevidste.

En meget vigtig del af al problemløsning (både personlig, videnskabelig og politisk) består i at kunne forstå et problem i forhold til en bestemt forståelsesramme. En radikal måde at løse problemer på er at ændre forståelsesramme, at opløse problemet ved at se det i forhold til en ny forståelsesramme, at foretage et paradigmeskift (igennem »reframing« eller »frame shift«).

Normalvidenskab modarbejder paradigmeskift

Den amerikanske videnskabshistoriker Thomas S. Kuhn (1923-96), der er blevet kendt for bogen: »Videnskabens revolutioner« (1962) (Dansk udgave 1. udg. 1975 og 2. udg. 1995), siger, at det normale i videnskabeligt arbejde er at arbejde inden for en bestemt forståelsesramme, et paradigme, hvor man ikke problematiserer dette paradigmes relevans og frugtbarhed for det videnskabelige arbejde. Man »ved hvordan verden ser ud« (Kuhn 1995:56). Kuhn bruger udtrykket »normalvidenskab« for denne type videnskabeligt arbejde, der er dækkende for langt hovedparten af videnskabelig aktivitet.

Normalvidenskab består i at forøge den viden om kendsgerninger, som paradigmet peger på som væsentlige, og i at forbedre overensstemmelsen mellem disse kendsgerninger og paradigmets forudsigelser. Derfor består hovedparten af det videnskabelige arbejde ikke i at finde nye teorier, men derimod i at »samordne de fænomener og teorier, som paradigmet allerede byder på.« (Ibid:73). Normalvidenskab drejer sig ikke om at »frembringe fundamentale nyheder, begrebsmæssigt eller erfaringsmæssigt« (ibid:83). I normalvidenskab ligger et væsentligt fortolkningsarbejde, men det består især i en stadig mere forfinet »artikulering« af paradigmet. Kuhn beskriver arbejdet som at »artikulere paradigmaten ved at opløse nogle af dens tilbageblevne tvetydigheder og ved at muliggøre løsningen af problemer, som den tidligere kun havde peget på.« (Ibid:76). Han bruger en interessant metafor, idet han siger, at de fleste videnskabsmænd er optaget af »rengøringsarbejde« (ibid:73) inden for deres forståelseshorisont. Det betyder, at de fleste videnskabsmænd ikke har interesse i og er i stand til at forstå, hvad der foregår uden for deres forståelseshorisont. Kuhn taler om »at for så vidt forskeren er optaget af normalvidenskab, løser han gåder, og afprøver ikke paradigmer« (ibid:183). Det gælder om at »nå det forventede på en ny måde« (ibid:84).

Derfor er hans hovedsynspunkt, at »paradigmer kan overhovedet ikke korrigeres af normalvidenskaben« (ibid:163).

Normalvidenskab har derfor efter Kuhns opfattelse en »stærkt traditionsbunden karakter« (ibid:110). Et paradigme er det bagvedliggende styringsredskab for hele ens forståelseshorisont og arbejdsfelt, og det er naturligt, at man ikke så let opgiver noget sådant. Der skal som regel meget til at overbevise mennesker (selv forskere) om, at der er noget galt med deres generelle forståelseshorisont. Modstand imod ændringer i videnskabelige paradigmer kan derfor ses som noget naturligt, uundgåeligt og til en vis grad rimeligt.

Paradigmeskift og videnskabelige kriser

Det særlige og karakteristiske ved Kuhns paradigmeteorier er den videnskabs-sociologiske tilgang, hvor han forklarer videnskabens indhold og karakter i forhold til gruppen af videnskabsudøvere.

Kuhn siger, at man må se et paradigme som noget, der ikke i første omgang »leder et emne, men snarere en gruppe af udøvere« (ibid:217). Derfor må man sociologisk forstå videnskabsmændenes adfærd: »Ethvert studie af paradigmebestemt eller paradigmeomvæltende forskning må begynde med at lokalisere den eller de ansvarlige grupper.« (Ibid:217). Det er de videnskabelige samfund, der afgør om nye paradigmer bliver accepteret eller forkastet, hvorfor det bliver vigtigt for paradigmeskabere at vinde tilslutning her.

Kuhn mener, det er svært at sige noget generelt om, hvornår paradigmeskift indtræffer, fordi der er noget uforudsigeligt ved nyskabelser, og historiske tilfældigheder spiller ofte en stor rolle for, hvornår og i hvilket omfang fornyelser accepteres i de videnskabelige samfund. Men han påpeger alligevel nogle typiske faktorer bag ved paradigmeskift.

Det normale ved videnskabelige forandringsprocesser er ifølge Kuhn, at der kan opstå teoretiske problemer, som ikke lader sig løse inden for et paradigme. Der opstår en krise »efter at vedvarende uheld med at løse en betydningsfuld gåde har skabt en krise.« (Ibid:184). Der vil ofte være en lang periode, hvor der hersker krise og usikkerhed. Kuhn beskriver det som en »før-paradigmatisk« tilstand, hvor der typisk opstår flere nye teorier. Nogle har sagt, at samfundsvidenskaberne i forhold til dette kuhn'ske billede altid har befundet sig i og stadig befinder sig i en »før-paradigmatisk tilstand«.

Men selvom man inden for et paradigme har fået nogle problemer, som man ikke umiddelbart kan løse, skifter man ikke umiddelbart paradigme og taber troen på frugtbarheden af sin forståelseshorisont. Det ville være unaturligt. Man søger stadig efter hjælpehypoteser i tilknytning til sin teori. Først når det igennem længere tid ikke har hjulpet, og et nyt paradigme dukker op, der mere overbevisende kan løse det problem, man har haft, kan et paradigmeskift komme på tale. Kuhn henviser til erfaringerne inden for naturvidenskaben, hvor man ofte kan blive overbevist af en »kvantitativ nøjagtighed som er bedre« (ibid:192). Kuhn er opmærksom på, at det sjældent er nok at kunne demonstrere, at et nyt paradigme (teori) kan løse et gammelt teoretisk problem for at overbevise forskerverdenen om et nyt paradigmes frugtbarhed. Der ligger også nogle æstetiske momenter i tilslutningen til en ny videnskabelig teori. Den skal ofte opfattes som mere »velformet«, »velegnet«, »enklere« for at blive accepteret.

Paradigmeskift hænger altså ikke alene sammen med nogle videnskabsin-

terne logiske problemer omkring problemløsning. De betyder også noget. Men provokerende siger Kuhn også: »Men paradigmediskussioner drejer sig i virkeligheden slet ikke om relativ problemløsende evne« (ibid:195).

Løsninger kan eksistere før problemer

Det interessante i videnskaben er, at man ofte har løst problemerne før krisen. Enkeltpersoner har ofte fundet løsninger på videnskabelige problemer, før det af det videnskabelige samfund bliver opfattet som anomalier, og videnskaben siges at være i en krise. Nye paradigmer er »som en spire – før en krise har udviklet sig ret langt eller er blevet direkte erkendt« (ibid:129). Kuhn nævner selv som et interessant eksempel Aristarkos' foregribelse af Kopernikus i det tredje århundrede. »Løsningen på dem alle var i det mindste delvis foregrebet i en periode, da der ikke var nogen krise i den pågældende videnskab, og da der ikke var nogen krise, var disse foregribelser blevet ignoreret.« (Ibid:119).

Men det nytter ikke noget, at nogle få har løsningen, og at den måske har eksisteret længe. Den skal være kendt og accepteret som en løsning i det videnskabelige samfund. Den skal kunne bruges, og den skal opfattes som løsning på nogle væsentlige problemer. Man skal endelig have en åbenbar krise, før man tyer til nye løsninger. Kuhn taler om at: »Krisernes betydning ligger i den påvisning, de giver af, at en omstilling er blevet nødvendig« (ibid:120).

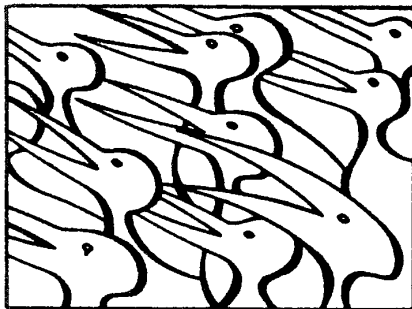
Paradigmeskift som ændringer i »syns-gestalter«

Kuhns beskrivelse af selve paradigmeskifts-processen er både sociologisk og psykologisk.

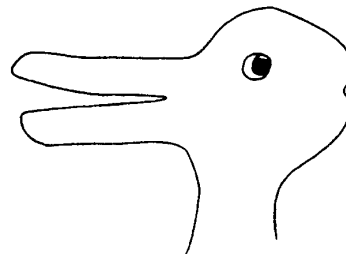
Han bruger forskellige metaforer for beskrivelse af paradigmeændringers sociologiske natur. Han nævner ikke selv metafor-begrebet, men hans argumentation omkring paradigmeskift har en klassisk metaforisk karakter.

Paradigmeskift kan sammenlignes med synsgestalt-forsøg i perceptionspsykologien, hvor man oplever, at den samme ting kan opleves helt forskelligt alt efter synsvinkel. Paradigmeændringer vedrører det overordnede syn på et helt fag eller disciplin, og ændringer betyder derfor en »rekonstruktion« af faget, dets metoder og mål. Denne proces kan sammenlignes med en forandring af »synsgestalt«, hvorfor han taler om »gestaltskift« eller »synsskift« (ibid:160).

Figur 3. Eksempler på skift i synsgestalt

Fugl og antilope

And og kanin

Psykologisk ved man, at »hverken forskere eller lægmænd lærer at se verden trinvis eller stykke for stykke« (ibid:168). Det sker efter nogle billeder og idéer, som man enten kan se eller ikke kan se. Man ser verden igennem nogle »gestalter«. Som eksempel på skift i gestalt bruger han den engelske videnskabshistoriker R. H. Hanssons eksempel med »de tegn der først blev set som en fugl, ses nu som en antilope« (ibid:129). Desuden taler han om, at en paradigmeændring svarer til, at »det som var ænder før revolutionen, er kaniner bagefter« (ibid:153). Endelig sammenligner han paradigmeændringer med den oplevelse en mand kommer ud for, der sætter brillerne omvendt på: »Selv om han står over for den samme konstellation af ting som før, og selv om han ved det, finder han dem ikke desto mindre ganske forandrede i mange af deres detaljer« (ibid:163).

Paradigmeskift og personlig identitet og tro

Videnskabelige samfund og enkelte videnskabsmænd kan godt leve i en latent usikkerhed i lang tid med modsætninger, som ikke lader sig forklare tilfredsstillende. Og det er ikke nok, at man er ved at miste troen på et gammelt paradigme, man skal også have fået en tro på et nyt paradigme, før der sker et paradigmeskift. Som videnskabsmand kan man nemlig ikke leve uden paradigme: »at forkaste et paradigme uden samtidig at sætte et andet i stedet er at forkaste videnskaben selv.« (Ibid:123). Derfor fremhæver Kuhn også at »beslutningen om at forkaste et paradigme er altid samtidig beslutningen om at acceptere et andet« (ibid:121).

Paradigmeændringer er ofte forbundet med grundlæggende psykologiske

mekanismer hos de involverede videnskabsmænd. For dem kan paradigmeændringer være forbundet med fundamentale identitetsproblemer. Hvis et paradigme ændres, kan betydningen af deres arbejde, anseelse og hele liv ændres.

I beskrivelsen af skiftet fra den klassiske naturvidenskab til den moderne henviser Kuhn til Einsteins psykologiske usikkerhed og angst, da han pulede med udformningen af sin opfattelse: »Det var som jorden var trukket væk under een, uden at man kunne se fast grund nogetsteds, hvor man kunne bygge« (ibid:127). Han citerer også en fysiker Wolfgang Pauli for at have udtrykt glæde, da først der begyndte at tegne sig et nyt paradigme: »Heisenbergs form for mekanik har igen givet mig håb og glæde i livet« (ibid:127).

Kuhn mener, at hvis man ser på videnskabshistorien, viser det sig, at nye paradigmeskabere ofte er drevet af en særlig tro på deres nye paradigmes fortrin, der rækker ud over løsningen af nogle konkrete problemer.

»Den, der tager et nyt paradigme op på et tidligt trin, må ofte gøre det stik imod de vidnesbyrd, problemløsningen giver. Han må med andre ord tro på, at det nye paradigme vil have held med sig over for de mange store problemer, man står over for, og samtidig ved han, at det ældre paradigme kun har været uden held med nogle få problemer. Et sådant valg kan kun foretages ud fra tro.« (Ibid:195-196).

Baggrundsantagelser forklarer videnskabelige teoriers konservatisme

En lidt anden og bredere analyse af videnskabelige paradigmer er givet af den amerikanske sociolog Alvin W. Gouldner (1920-1980), der både er inspireret af Thomas Kuhn og videnskabsteoretikeren Michael Polanyi (1964). Han bruger imidlertid ikke paradigmebegrebet, men taler i stedet om teoriers baggrundsantagelser, som svarer til Kuhns paradigmer. Fra Polanyi henter han fokuseringsteorien til at skelne mellem en teori (»focalized attention«) og dens baggrundsantagelser (»subsidiary attention«) (Gouldner 1977:29). På en teoris baggrundsantagelser bliver der normalt ikke fokuseret, de lever i det skjulte, forbliver i baggrunden for teoretikerens opmærksomhed, men har alligevel en afgørende styrende betydning for teori-dannelsen og -anvendelsen. Gouldner taler også om, at en teori altid lever indlejret i nogle baggrundsantagelser (»embedded«), og at baggrundsantagelser fungerer som en teoris »silent partners«.

Gouldner skelner mellem to typer af baggrundsantagelser, som han forestiller sig hierarkisk organiserede, som et omvendt kræmmerhus. Øverst findes nogle meget generelle antagelser, som begrænser og styrer nogle mindre

generelle antagelser, der vedrører mere begrænsede områder.

De mest generelle antagelser om virkeligheden kalder han »world hypotheses«. Det er »primitive presuppositions about the world and everything in it, they serve to provide the most general of orientations, which enable unfamiliar experiences to be made meaningful« (ibid:30). Det er de mest afgørende og primitive trosforestillinger om, hvad der er virkeligt. De kaldes også »metaphysics«. De fungerer som en referenceramme for de mindre generelle antagelser, som de begrænser og styrer.

De mindre generelle baggrundsantagelser betegnes som områdeantagelser, »domain assumptions« eller »the metaphysics of a domain«, og de vedrører f.eks. forestilling om menneskets og samfundets grundlæggende natur (»about man and society«), om mennesket er rationelt eller irrationelt, om samfundet er stabilt eller skrøbeligt og forudsigeligt. Disse områdeantagelser er skabt af verdenshypoteserne, og områdeantagelserne er med til at skabe teorierne.

Teorier er på en gang skabt af (»are shaped«) og udtrykker (»express«) baggrundsantagelserne. Deres betydning gælder især det grundlæggende følelsesmæssige område. Baggrundsantagelserne er »sentiment-relevant«, idet de »provide foci for feelings, affective states, and sentiments« (ibid:37). Det er af afgørende betydning for kommunikationen af en teori og forsøg på at etablere kommunikation mellem teoretikere med forskellige baggrundsopfattelser.

Fordi baggrundsantagelser vedrører nogle fundamentale antagelser omkring virkelighedens, menneskets og samfundets natur og er knyttet sammen med nogle fundamentale følelser, og fordi de ofte lever i ubemærket-hed, ændres de vanskeligt og sjældent.

Som Gouldner påpeger, er der noget paradoksalt ved dem. De er af afgørende styrende betydning for videnskabsmænds teoriskabelse og -anvendelse, men videnskabsmænd antager og tilslutter sig sjældent baggrundsantagelser af snævert teoretiske grunde. De »are not originally adopted for instrumental reasons«...»not selected with a calculated view to their utility« (ibid:32). De er ikke nogle, man bare vælger at bruge. De er som regel internaliserede, »built deeply into our character structure«. Vi kan ikke umiddelbart frigøre os fra dem. Vi kan reflektere over dem, og de kan som regel kun ændres med den sociale karakter, ændringer i socialiseringserfaringer og -praksis og måske med ændring i alder og statusgruppe. Derfor kommer de hos mange til at fungere som nogle relativt konservative stereotyper eller »prejudices«.

Det bevirker, at baggrundsantagelser normalt ikke ændrer sig på trods af,

at de møder modstand eller bliver antastet af forskellige hændelser i virkeligheden. De »are not easily shaken or changed, even when these encounters produce experiences discrepant with the assumptions« (ibid:33). De er »resistant to evidence«. Det er en meget væsentlig faktor i forklaringen af, hvorfor videnskabelige teorier er konservative. Alle teorier er båret af en følelsesmæssig konservatisme omkring teoriernes baggrundsantagelser.

Når der sker væsentlige ændringer i videnskabelige teorier, sker det som regel ved ændring i baggrundsopfattelser: »the most basic changes in any science commonly derive not so much from the invention of new research techniques but rather from new ways of looking at data that may have long existed« (ibid:34).

5. Paradigmeskift, problemløsning og læring

Politiske ideologier og videnskabelige teorier kan ses som større sammenhængende systemer af problemløsninger, hvor der findes en indre logisk sammenhæng i deres beskrivelse og forklaring af de forskellige problemer og løsninger, med de mest generelle problemer og løsninger placeret øverst i et hierarkisk system, der styres af de mest generelle værdier.

Ved en snæver problemløsningshorisont glemmer man ofte, at problemerne hænger sammen. Det er sjældent, at man med udgangspunkt i af-dækningen og analysen af et enkelt problem når frem til en ny og anderledes erkendelse af problemets natur. De fleste problemer hænger sammen med andre problemer. Og den måde, et problem bliver formuleret på, hænger sammen med erkendelsen af andre problemer. De bliver konstrueret af den samme forståelseshorisont og kan samles i mere abstrakte problemer/løsninger. F.eks. løses en lang række problemer i vort nuværende samfund af den økonomiske vækst. Væksten ses som en universel problemløser af arbejdsløshedsproblemet, miljøproblemet og fordelingsproblemet.

Det karakteristiske ved paradigmeskift er, at der sker en omvendning af problemer og løsninger, fordi man skifter synsvinkel, værdier og sprog. Det, der tidligere blev opfattet som problem, bliver radikalt omformuleret. Problemet skifter karakter og reformuleres. Problemer og løsninger skifter plads eller ses i dialektisk sammenhæng, idet problemer nu også ses som dele af løsninger, mens det, der tidligere blev set som løsninger, nu også ses som del af problemet.

Ved et paradigmeskift er man ikke fokuseret på et enkelt problem, men ser og reagerer på sammenhængen mellem flere problemer. Man vil ikke foretage et paradigmeskift, blot fordi man på et enkelt område kommer i van-

skeligheder med at forklare et enkeltproblem. Det ville også være videnskabeligt forkert. Der ligger en naturlig konservatisme i videnskaben. Man forkaster ikke et helt generelt teorikompleks på grund af en enkeltbegivenhed eller et enkelt teoretisk problem, som ikke lader sig forklare eller som afviger fra et forventet mønster.

Den østrigsk fødte og amerikansk fungerende psykiater og videnskabsfilosof Paul Watzlawick (f. 1921) (Watzlawick m.fl. 1974) har givet en god beskrivelse af forskellen mellem to forskellige problemløsninger. Han bruger udtrykket »førsteordens-problemløsninger«, hvor der inden for et system sker forandringer, uden at man ændrer systemet. Det kaldes førsteordensforandringer, fordi man gør ligesom man plejer at gøre inden for en fast referenceramme. Det svarer til, at man foreslår »mere af det samme« lægemiddel, hvis en sygdomstilstand forværres.

I modsætning til en sådan form for problemløsning findes en anden problemløsning, der har karakter af et paradigmeskift. Det sker typisk, når man kommer ud for, at de traditionelle løsninger af førsteordens-problemer selv bliver et problem, en barriere for løsning af problemet. Der må ske en ændring af perspektiv. Der skal ske en »reframing«, skift af forståelsesramme, eller paradigme. Det kaldes en andenordens-problemløsning, hvor der både sker forandringer i systemet og af systemet.

»The use of second-order change technique lifts the situation out of the paradox-engendering solution and places it in a different frame« (ibid:83).

Watzlawick bruger også forståelsesramme-begrebet og betegner processen med at skifte forståelsesramme som »reframing«.

»To reframe then, means to change the conceptional and/or emotional setting or viewpoint in relation to which a situation is experienced and to place it in another frame which fits the »facts« of the same concrete situation equally well or even better, and thereby changes its entire meaning.« (Ibid:95).

Både i praktiske og ved videnskabelige problemløsninger er det ofte uklart, om man befinder sig i en situation med problemer, der kun kan løses tilfredsstillende ved en anden ordens problemløsning. Ofte vil man i sådanne situationer i lang tid forsøge at bruge første ordens løsningsmetoder og derved forværre situationen. Man kan længe befinde sig i en ond cirkel, der

først kan blive brudt, hvis man anlægger et nyt perspektiv og derved omdefinierer problemet.

Paradigmeskift og læreprocesser

Problemløsning og paradigmeskift kan også beskrives som forskellige typer af læreprocesser. Det har Donald A. Schön gjort sammen med organisationssociologen Chris Argyris (1996). De skelner mellem to forskellige typer af læring, »single loop learning« og »double-loop learning«.

»By single-loop learning we mean instrumental learning that changes strategies of action and assumptions underlying strategies in ways that leave the values of a theory of action unchanged.« (Ibid:20).

»By double-loop learning, we mean learning that results in a change in the values of theory-in-use, as well as its strategies and assumptions..... Strategies and assumptions may change concurrently with, or as a consequence of change in values« (ibid:21).

Denne sondring kaldes »paradigm-constrained and paradigm-breaking learning« (ibid.preface:XIX), fordi man i single-loop-læringen tilpasser sig ved at lære mere af samme slags. Læring er begrænset af et bestemt paradigme. Det kaldes også for instrumentel læring. Man er interesseret i at gøre noget mere effektivt i forhold til givne mål. Her sker der ændringer i handlingsstrategier og antagelser under disse strategier, hvorimod forståelsesrammerne og værdierne bag strategierne er uændrede. Læringen foregår inden for et bestemt paradigme.

Ved double-loop-læring bryder man derimod med paradigmet og ændrer forståelsesramme, værdier og mål. Man anlægger en helt ny synsvinkel og vender op og ned på det hidtidige syn på problemer og løsninger ved at ændre de grundlæggende principper, der ligger bag de hidtil valgte strategier.

I det følgende vil jeg behandle tre forskellige typer af problemløsnings- eller læringsprocesser på tre forskellige samfundsmæssige scener:

1. Et forsøg på en idémæssig fornyelse eller problemløsning på den idépolitiske scene i Danmark i 1970'erne.
2. Et forsøg på fornyelse og problemløsning på scenerne for sociale bevægelser i 1980'erne.
3. Og endelig et forsøg på nye politisk-strategiske fornyelser af politiske

diskurser eller problemløsninger på den politiske scene i Danmark i begyndelsen af 1990'erne. Det er tre forskellige processer med hver deres logik, samtidig med at de også bør ses som sammenhængende.

6. Forskellige typer af forståelsesrammer (fortællinger): Idéer, paradigmer og diskurser.

Forståelsesrammer som generelt begreb har både vurderende (værdi), forstående og forklarende (teori), beskrivende (empiri) og handlingsorienterede (handling, strategi) dimensioner.

Tidligere er brugt begreberne idé, paradigme og diskurs. Jeg finder det hensigtsmæssigt mere præcist at skelne mellem de forskellige typer af forståelsesrammer. En idé, et videnskabeligt paradigme og en politisk diskurs kan ses som forskellige typer af forståelsesrammer, der alle har både et værdi-, teori- og strategi- eller handlingselement, men med hver deres betoning af de forskellige elementer. Den forskellige betoning hænger sammen med deres forskellige funktioner.

Hvad er en idé? Den danske filosof Poul Lübcke (1995) mener, at en politisk idé har tre lag: »Ved en politisk idé forstås en kombination af følgende tre faktorer: (1) en række teorier om hvorledes den menneskelige psykologi, samfundet og økonomien er indrettet og vil reagere under forskellige omstændigheder; (2) en række målsætninger, der siger noget om, hvorledes samfundet bør indrettes; og endelig (3) en strategi for, hvad man skal gøre i den nærmeste fremtid i lyset af teorierne og den overordnede målsætning. Kun når både teorien, målsætningen og strategien er til stede, har vi en fuldtudviklet politisk idé.« (Ibid:9).

Politiske idéer siger ifølge Lübcke både noget om, hvordan verden ser ud, hvordan den bør se ud og hvorledes man ændrer verden i retning af ens mål. Uenighed mellem forskellige politiske ideologier kan vedrøre alle tre dimensioner og skyldes som oftest forskellige måder at klassificere og prioritere både beskrivelse og vurdering af virkeligheden.

Politiske idéers funktion er især at skabe ideologisk mening og motivation for politisk handling, hvorfor det normative element normalt er fremhævet, mens de teoretiske og beskrivende elementer ofte vil være nedtonet.

Videnskab er i modsætning til filosofi mere snævert koncentreret om at producere teorier om virkeligheden for at løse nogle teoretiske og praktiske problemer. Og teorier består af begreber og modeller af virkeligheden, hvilket vil sige abstraktioner af virkeligheden. (Adolphsen 1995A). Det betyder

en kategorisering og udvælgelse af sider af virkeligheden og en bevidst bortdefinering og udeladelse af andre sider af virkeligheden bestemt af problemets karakter.

Videnskabelige paradigmers funktion er derfor især at skabe ny viden og forståelse i det videnskabelige samfund, hvilket normalt betyder, at det teoretiske element (de forklarende og forståelsesmæssige dimensioner) er fremhævet, mens det normative og handlingsorienterede er nedtonet.

Heroverfor står den politiske diskurs, hvor det teoretiske element er nedtonet og det normative og handlingsorienterede er fremhævet.

Politik kan ligesom filosofi og videnskab også ses som en aktivitet, der grundlæggende handler om kategoriseringer af verden. Politik kan ses som en kamp om idéer, der fortæller mennesker om, hvordan verden ser ud og hvordan den bør se ud.

Den amerikanske politolog Deborah Stone ser politik som en konstant kamp om klassifikationer af verden og mennesker: »Policy making, in turn, is a constant struggle over the criteria for classification, the boundaries of categories and the definition of ideals that guide the way people behave.« (Stone 1988:7).

Da idéer leverer de grundlæggende moralske retfærdiggørelser af klassifikationer, har de en helt central rolle i politikens væsen: »Ideas are the very stuff of politics. People fight about ideas, fight for them, and against them...The passion in politics come from conflicting sense of fairness, justice, rightness, and goodness.« (Ibid:25).

Både politisk filosofi, videnskab og politik drejer sig grundlæggende om forskellige former for kategoriseringer af verden. Men hvordan bestemmes principperne for kategoriseringer på de forskellige felter?

Hos den franske sociolog Pierre Bourdieu (f. 1930) er sammenhængen mellem den filosofiske, samfundsvidenskabelige og politiske klassifikation central. Han beskriver forholdet således: »The theory of knowledge is a dimension of political theory because the specifically symbolic power to impose the principle of the construction of reality – particular, social reality – is a major dimension of political power.« (1977:165). Derfor taler Bourdieu også om en samfundsmæssig kamp om klassifikationerne: »Stridens eple i kampene om den sociale verdens mening er makten over de klassifikasjonsskemaene og det klassifikasjonssystemet som ligger bak forestillingerne om ulike grupper – og dermed også bak mobiliseringen eller demobiliseringen af dem.« (1995:237-38).

Den »naturlige« og den statslige konstruktion af befolkningens måder at se samfundet på

Bourdieu har beskrevet det fænomen, at i alle samfund opfattes den sociale orden af de fleste mennesker som noget naturligt, og ikke som noget der er socialt konstrueret, og som derfor kan ændres. De dominerende filosofiske, videnskabelige og politiske kategoriseringer opfattes som naturlige. Bourdieu taler om, at enhver etableret social orden tenderer imod en naturalisering og er optaget af at forstå og forklare denne naturalisering: »Rent faktisk er det, der udgør et problem, at den etablerede orden i al væsentlighed ikke udgør et problem – at spørgsmålet om statens legitimitet og om den orden, den instituerer, ikke bliver stillet, undtagen i krisesituationer.« (Bourdieu 1997:128). Det der egentlig er overraskende og som kræver en forklaring er »hvor let de mange lader sig styre af de få« (Ibid: 127).

Bourdieu kalder denne naturaliseringstendens, »hvor de dominerede samfundsgrupper er underkastet strukturerne i en social orden«, en doxa (af græsk: en mening) (ibid:126). Hvad de fleste samfundsmedlemmer glemmer, og som det er samfundsforskerens opgave at fremdrage ifølge Bourdieu er, at »denne doxa er en ortodoksi, en retmæssig og dominerende anskuelse, der først har sat sig igennem efter at have kæmpet mod forskellige konkurrerende ansuelser.« (Ibid:128). Bourdieu taler derfor også om, at ortodoksi kun kan forstås i dens modsætning til kætteri (heterodoksi), der er defineret som ansuelser, der anfægter ortodoksien. Den defineres som: »a conscious systematization and express rationalization which marks the passage from doxa to orthodoxy... a system of euphemisms of acceptable ways of thinking and speaking about the natural and social world, which reject heretical remarks as blasphemies.« (Bourdieu 1977:169).

En af de centrale forklaringer på den naturaliseringstendens Bourdieu kommer frem til er, at den moderne stat i høj grad er med til at forme de mentale strukturer og kategorier, man skal anskue og opdele verden i: »Et af de mægtigste magtmidler, som staten er i besiddelse af, er nemlig magten til at producere og gennemsætte (især via skolen) de forståelseskategorier som vi umiddelbart anvender over alt i verden, og altså også når vi taler om staten selv.« (Bourdieu 1997:97). Staten har altså en vældig symbolsk magt igennem sine officielle klassifikationer (f.eks. aktiv-passiv) ved at give det udseende af, at en bestemt samfundsmæssig orden er naturlig.

Kampen mellem ortodoksi og heterodoksi (kætteri) på alle felter i samfundet

I Bourdieus samfundsbillede består samfundet af en hel række relativt auto-

nome felter, det videnskabelige, det religiøse, det juridiske, det bureaukratiske, det partipolitiske og det overordnede magtfelt. Hvert felt er som en arena, hvor der udspiller sig konflikter, hvor der foregår en kamp inden for rammerne af feltet, der går ud på at fastholde eller ændre styrkeforholdene mellem aktørerne. Målet er »at distancere sig fra sine nærmeste rivaler for at fjerne konkurrenceelementer og i sidste instans få monopol på området« (ibid:87).

I Bourdieus felt-analyse hænger begreberne habitus, felt og kapital tæt sammen og kan kun forstås som elementer i en samlet teoretisk forståelse. I et felt har en aktør en vis form for kapital, økonomisk, politisk eller kulturel og symbolsk, alt efter på hvilket felt man opererer. Og i kraft af den kapital man har, opnår man en vis magt og indflydelse i feltet.

Udfaldet af kampen på et felt afgøres imidlertid ikke alene af den objektive struktur i feltet, dvs. placeringen og sammensætningen af de forskellige aktørers kapital, men også af de forskellige aktørers habitus, dvs. aktørernes »sociale løbebane og deres holdninger (habitus), der har udkrystalliseret sig gradvis i mødet med de objektive chancer for at få gevinst.« (Ibid:86).

Habitus-begrebet er et begreb, der forklarer sammenfaldet mellem holdninger og position, mellem mental og objektiv struktur. Der »hersker en ontologisk overensstemmelse mellem habitus og felt.« (Ibid:156).

Habitus er et begreb for aktørernes dispositioner for at handle eller »socialiseret subjektivitet« (ibid:111), som Bourdieu et andet sted kalder det. Han kalder det også »systemer af perceptions-, vurderings- og handlingskriterier, der er resultatet af det sociale indfældning i kroppen« (ibid:112). Det er en interessant formulering, fordi den viser parallellen til det begrebsapparat, som jeg allerede har introduceret. Habitus er et andet begreb for forståelsesrammer. Ligesom forståelsesrammebegrebet integrerer habitusbegrebet kendsgerninger, værdier og handlinger. Habitus fungerer på et ubevidst plan.

Bourdieu vil skildre den sociale virkelighed relationelt: »Den sociale virkelighed eksisterer så at sige i en dobbelt dimension: i tingene og i bevidstheden, i felterne og i habitus, i og uden for aktørerne.« (Ibid:113).

Hvert felt har en relativ grad af autonomi, dvs. »afføder en særlig logik, der er det akkumulerede resultat af feltets egen historie.« (Ibid:92). Det betyder, at »grænserne for et felt formuleres altid inden for rammerne af feltet selv« (ibid:87). Dog mener Bourdieu, at alle felter er underlagt det overordnede magtfelt, som er sammenfaldende med staten. »Her kan man med rette tale om en slags meta-kapital, der kan påvirke alle andre kapitalformer og specielt vekselkursen mellem dem (og dermed forholdet imellem indehaverne af forskellige kapitalformer) – og det er netop det, der karakteriserer

statsmagten som sådan.« (Ibid:100).

I Bourdieus samfundsbillede består samfundet af et hierarki med en symbolsk orden med en dominerende klasse og nogle dominerede klasser, hvor tegnet på, at de dominerede grupper er underkastet en dominerende klasse består i det, han kalder en »doxa-baseret underkastelse« (ibid:127). Derfor har »staten ikke nødvendigvis brug for at give ordre og udøve fysisk tvang for at skabe en ordnet social verden.« (Ibid:128).

Man betragter den sociale struktur som naturlig og underkaster sig ubevidst. Doxa tager sig ud for at være et alment, universelt synspunkt, men, siger Bourdieu: »Doxa er et sær-synspunkt, de dominerendes synspunkt. Det tager sig ud og sætter sig igennem som et universelt synspunkt; synspunktet hos dem der dominerer i kraft af, at de dominerer Staten, og som har konstitueret deres synspunkt som værende universelt i og med at de har skabt Staten.« (Ibid:128-29).

Ifølge Bourdieu er det videnskabelige felt præget af en magtkamp mellem dominerende og dominerede positioner: »Rent faktisk må man minde om, at det videnskabelige felt både er et socialt univers som alle andre, hvor det som alle andre steder handler om magt, om kapital, om styrkeforhold, om kampe for at bevare eller forandre disse styrkeforhold, om konservative eller oprørske strategier, om interesser etc. – og en verden for sig, der fungerer efter sine egne love.« (Ibid:94).

På alle felter foregår der en kamp mellem dem, der sidder inde med en »legitim magt«, og nogle udfordrere. De første har været med til at »være epokegørende (ved at skabe en ny position i felter)« (ibid:73), og dermed været med til at legitimere et bestemt klassifikationsmønster, mens udfordrerne antaster dette klassifikationsmønster. Bourdieu bruger i høj grad religiøse metaforer i beskrivelsen af sine spil og kampe – og taler om en permanent kamp mellem ortodoksi og heterodoksi (kætteri) , mellem en »helliggjort avantgarde« og en »ny avantgarde«.

»De der i en bestemt tilstand af styrkeforholdet (mere eller mindre fuldstændig) monopoliserer den specifikke kapital – dvs. det der er grundlaget for magten og for den specifikke autoritet der er karakteristisk for et felt – er tilbøjelige til at anlægge de strategier der sigter mod at opretholde feltet. Det gælder fx dem der inden for felterne for produktion af kulturelle goder har en tendens til at forsvare ortodoksien. Hvorimod de der har mindst kapital (hvilket også ofte er de samme som de nytilkomne, og altså i reglen de yngste), er tilbøjelige til at anlægge de strategier der sigter mod at omvælte feltet, dvs. kætteriets strategier. Det er kætteri eller he-

terodoksien – forstået som et kritisk brud med doxa, et brud der ofte er knyttet til en krise – der bringer de dominerende ud af deres tavshed og gør det nødvendigt for dem at producere ortodoksiens defensive diskurs, den rette og højreorienterede tanke der sigter mod at genoprette det der svarer til den tavse tilslutning der er karakteristisk for doxa.« (Bourdieu 1997B:118-119).

Borgerløn ændrer samfundets klassifikationsmønster

Borgerløntanken rejser fundamentale spørgsmål om: 1. Hvordan verden ser ud, 2. Hvordan den bør se ud og 3. Hvad man kan gøre for at få den til at se ud, som den burde gøre.

At beskæftige sig med borgerløntanken drejer sig om ændring i både filosofiske, samfundsvidenskabelige og politiske klassifikationer.

Borgerløn vil være med til at nedbryde det dualistiske sprog- og institutionsmønster, der eksisterer i samfundet. Borgerløn sætter spørgsmål ved lønarbejdsnormaliteten og det industrielle velfærdssamfunds grundprincipper og betyder en ændring af alle de grundlæggende begreber og samfundsmæssige kategoriseringer. Skellet mellem lønnet og ikke lønnet arbejde nedbrydes, modsætningen mellem selvforsørgelse og offentlig forsørgelse opløses. Rådigheds- og aktiveringspligten modificeres. Alle centrale klassifikationer ændres.

Derfor kan borgerløntanken både på det idémæssige, det videnskabelige og det politiske felt forstås som udtryk for en kættersk position, og fremkomsten og modtagelsen af borgerløns-tanken på de forskellige felter vil blive set i den symbolske magtkampsoptik, som Bourdieu skitserer.

7. Politiske diskurser og hegemoni

Hvad ligger der i diskursbegrebet?

Diskurs betyder egentlig kun samtale, en løben frem og tilbage eller et sammenhængende forløb af udsagn (Den store Danske Encyclopædi). I den offentlige politiske debat støder forskellige forståelsesrammer sammen, og der opstår politisk uenighed, forskellige politiske diskurser udkrystalliserer sig.

Martin Rein og Donald A. Schön skelner mellem en diskurs i den politiske debat og en diskurs i policy praksis, mellem retoriske og handlingsmæssige forståelsesrammer.

»There is a discourse of policy debate and a discourse of policy practice.

In the policy debate, policy stories and the frames they contain serve the rhetorical functions of persuasion, justification, and symbolic displays. In policy practice, on the other hand, policy stories influence the shaping of laws, regulations, allocation decisions, institutional mechanisms, sanctions, incentives, procedures, and patterns of behaviour that determine what policies actually mean in action.« (Rein og Schön 1994:32).

Det vil sige, at der i en politisk diskurs både indgår et sprogligt og et institutionelt element i et samvirke, hvor den analytiske opgave består i nærmere at klarlægge dette samvirke.

Den engelske sprogforsker Norman Fairclough (1992), der både er inspireret af Foucault og Gramsci, og som forsøger at koble sprog- og samfundsanalysen, har måske givet den mest klare definition af et moderne diskursbegreb og dens elementer. Han ser det moderne diskursbegreb som en treleddet størrelse: 1. En tekst, 2. En diskurspraksis og 3. En social praksis, der har sammenhæng med tre grundfunktioner i sproget. Sproget ses som en afgørende faktor: 1. I den personlige identitetsdannelse, 2. Som skaber af sociale relationer og 3. Som skaber af kulturel betydning. Fairclough definerer derfor diskurser i sammenhæng med disse tre grundfunktioner i sproget.

»Discourse contributes first to social »identities« and »subject positions« for social »subjects« and types of »self«. Secondly, discourse helps to construct social relationships between people. And thirdly, discourse contributes to the construction of systems of knowledge and belief. These three effects correspond respectively to three functions of language and dimensions of meaning which coexist and interact in all discourse – what I shall call the »identity«, »relational«, and »ideational« functions of language.« (Ibid:56).

Politiske diskurser og hegemoni

I forlængelse af Faircloughs tre-leddede definition må diskursbegrebets ses i sammenhæng med kampen om magt og hegemoni i den politiske offentlighed. Politik ses som et hegemonisk fællesskab og samfundet holdes sammen af en hegemonisk diskurs, der i sit modsætningsfulde samspil med andre diskurser er med til at reproducere og transformere samfundet.

Politik vedrører gennemsættelsen af bestemte interesser og udelukkelse af konkurrerende interesser. Men samfundsmæssig magt kan som regel kun opnås igennem skabelse af alliancer mellem flere aktører, hvilket kan opnås igennem etablering af et hegemonisk projekt, der bæres af en hegemonisk

diskurs. Et sådant projekt har en dobbelteffekt. Det skaber udadtil en antagonisme i forhold til de aktører, der ikke indgår i det hegemoniske projekt, men skaber samtidig indadtil en »hegemonisk effekt« i forhold til alliancepartnere. Den kan ses som en slags socialiseringseffekt mellem alliancedeltagerne, således at forstå, at der herved skabes nye interesser og holdninger, et sprogligt og symbolsk fællesskab, der betyder, at man får en fælles virkelighedsopfattelse, en delvis fælles politisk forståelsesramme.

En hegemonisk diskurs skabes altså ved på den ene side at udgrænse (ekskludere) alternative diskurser og på den anden side indsocialisere (inkludere) potentielle alliancemodtagere til en fællesopfattelse, den hegemoniske diskurs i den politiske offentlighed.

Politiske diskursers funktioner: Identitet og sammenhold

Hvorledes fungerer en politisk diskurs mere konkret? Hvorledes udkrystalliserer en ny politisk diskurs sig, og hvordan skabes tilslutning til den?

Det er en politisk »story-line«, der specielt giver diskursen magt i forhold til andre diskurser. »Story-line« er den røde tråd i en diskurs, og betragtningen er fremført af den hollandske miljøforsker Maarten A. Hajer:

»Story-lines are narratives on social reality through which elements from many different domains are combined and that provide actors with a set of symbolic references that suggest a common understanding. Story-lines are essential political devices that allow the overcoming of fragmentation and the achievement of discursive closure.« (Hajer 1995:62).

»Story-line« sikrer, at der sker en afgrænsning i forhold til andre diskurser og en afgrænsning af hvilke problemer, der er relevante, samt danner grundlag for, at der kan skabes en politisk koalition bag en politisk diskurs:

»First of all story-lines have the functional role of facilitating the reduction of the discursive complexity of a problem and creating possibilities for problem closure. Secondly, as they are accepted and more and more actors start to use the story-line, they get a ritual character and give a certain permanence to the debate. They become »tropes« or figures of speech that rationalize a specific approach to what seems to be a coherent problem. Thirdly, story-lines allow different actors to expand their own understanding and discursive competence of the phenomenon beyond their own discourse or expertise of experience.« (Ibid:63).

Politiske diskurser er altså vigtige i skabelsen af identitet og sammenhold i en inkluderings- og ekskluderingsproces i forhold til den hegemoniske diskurs. Hajer understreger processens permanente ustabilitet og kompleksitet, hvor der sjældent er tale om klare magt- og manipulationsprocesser, men hvor det foregår igennem en »subtile discursive process rather than through the use of force or manipulation« (ibid:22).

Det interessante ved Hajers diskursanalyse er, at han forsøger at finde nogle generelle træk for, hvilke forhold ved en diskurs, der er afgørende for, at nogle »issues« organiseres ind i politik, mens andre bliver organiseret ud: »Some issues are organized into politics, while others are organized out.« (Ibid:42).

Skabelse af hegemoni og afmagt igennem inkluderings- og ekskluderingsprocesser

Den norske retssociolog Thomas Mathiesen (1982 og 1992) har undersøgt, hvorledes man kan finde metoder og arbejdsformer, der kan skabe modmagt, dvs. modvirke inkluderings- og ekskluderingsprocesser i det moderne samfund.

Det normale er, at modmagten neutraliseres, at der skabes et hegemoni, der kun kan fungere ved at modmagt forvandles til afmagt igennem ekskluderings- og inkluderingsprocesser.

Modmagtskræfterne i offentligheden udsættes enten for inkluderings- eller ekskluderingsforsøg fra de hegemoniske aktører. Inkludering sker ved at modmagtskræfterne forsøges absorberet i den hegemoniske alliance ved at fællespræget ved handling fremstår som ufordelagtig. Ekskludering sker på den måde, at modmagtskræfterne udstødes, ved at handlingselementet gøres uhensigtsmæssig.

Afmagt ændres først ved at afmagt forvandles til modmagt. Det kan ske igennem fælles handling: »fellehandling er grunnelementet i motmakt; man kunne for korthets skyld si det er motmakt.« (Ibid:75).

Retoriske inkluderings- og ekskluderingssteknikker i offentligheden

Mathiesen har beskrevet de inkluderings- og ekskluderingsprocesser der sker igennem den retoriske billeddannelse og defineringsproces som den hegemoniske diskurs påtrykker modmagtskræfterne i offentligheden. Processerne er præget af en dualistisk enten-eller holdning.

Enten forsøger man sprogligt retorisk at placere modmagtpotentialerne inden for systemet og vise, at de i virkeligheden er enige med den hegemoniske diskurs (ind-definering). Eller også forsøges modmagtskræfterne placeret uden for systemet og ses som udtryk for en farlig og livsfjern ekstremisme (ud-definering).

8. Den »progressive« og den »reaktionære« politiske retoriks grundmønstre

I politik produceres og reproduceres politiske diskurser bestandig. Og politiske diskurser har som omtalt både en rent sproglig, retorisk side og en social-institutionel side. Diskurser er kendetegnet ved at have en central fortælling («story-line»), der giver dem symbolsk retorisk kraft.

Den politiske retorik er kunsten at styre den politiske kommunikation, at organisere forståelsesrammer og argumenter, så man føler det naturligt netop at komme frem til den konklusion, der ønskes. Den »dårlige« retorik har karakter af propaganda, hvor man manipulerer med tilhørerne, foretager fejlslutninger og tilslører sandheden, mens den »gode« retorik bygger på saglig argumentation og er et middel til oplysning og erkendelse.

Hvad er »reaktionær« og »progressiv« politisk retorik?

Den amerikanske samfundsforsker Albert O. Hirschman (1991) har været optaget af at afdække nogle helt generelle grundtræk i den politiske kommunikations mønstre i hele demokratiets epoke de sidste 200 år.

Her har konservative eller rettere sagt »reaktionære« benyttet sig af nogle grundlæggende argumentationsmønstre over for de liberale eller »progressive« reformtilhængere

Når man er reaktionær, ønsker man at bevare det bestående og har behov for argumenter imod at ændre tingenes tilstand. I den politiske diskurskamp har man behov for en »reaktionær retorik«. Når man er progressiv, ønsker man forandring, og har tilsvarende behov for argumenter for ændring af den bestående tilstand. Man har behov for en »progressiv retorik«. Hirschman mener, der findes tre faser af demokratiets udvikling med hver deres grundmønster af politisk retorik:

1. Da det første civile demokrati blev etableret ved den franske revolution og anerkendelsen af menneskerettighederne. Den »progressive« dagsorden eller fortælling var skabelse af lighed for loven.
2. Da det politiske demokrati blev skabt ved den almindelige stemmerets indførelse. Den »progressive« dagsorden (fortælling) var skabelsen af lige og almindelig valgret.
3. Da det sociale medborgerskab blev etableret med velfærdsstaternes udbredelse. Den »progressive« dagsorden (fortælling) var sikring af et socialt minimum, skabelsen af et socialt medborgerskab.

Hirschman viser, at man hos reaktionære politikere og filosoffer i de tre perioder finder nogle generelle argumentationsstrukturer imod at ændre verden, imod demokratiet og en udvidelse af demokratiet. Hvad der interesserer ham er at finde »en reaktionær diskurs«, nogle grundargumenter hos reaktionære, som ikke er forbundet med personlige træk og den specielle kontekst, men så at sige ligger i selve argumentationsformen (»the imperatives of arguments« (ibid:x)).

Hirschman dykker ned i de tre perioder og finder typiske argumentationsfigurer hos fremtrædende »reaktionære« filosoffer. Den engelske filosof Edmund Burke (1729-1797) mente, at den franske revolution ville få de modsatte effekter af, hvad demokraterne forventede. I debatten om den almindelige valgret forudså de italienske samfundsforskere Vilfredo Pareto (1848-1923) og Gaetano Mosca (1859-1941), at stemmeretten ikke ville få nogen effekt, og i debatten om velfærdsstaten mente den østrigske økonom Friedrich Hayek (1899-1992), at friheden og demokratiet var i fare.

Hver gang demokratiet er blevet foreslået udvidet, er det ifølge Hirschman blevet mødt med tre typer af argumenter:

1. Forvrængnings-tesen (»perversity thesis«), »any purposive action to improve some feature of the political, social, or economic order serves to exacerbate the condition one wishes to remedy« (ibid:7).
2. Nytteløs-tesen (»futility thesis«), »attempt to change is abortive, that in one way or another any alledged change is, was, or will be largely surface, facade, cosmetic, hence illusory, as »deep« structure of society remain wholly untouched« (ibid:43).
3. Fare-tesen (»jeopardy thesis«) » that the proposed change, though perhaps desirable in itself, involves unacceptable costs or consequences of one sort or another« (ibid:81).

Hirschman mener, man kan afdække en tilsvarende »progressiv retorik«, som også har et bestemt grundmønster. Den omvendte progressive tese til fare-tesen er det, han kalder »mutual support thesis«. Den siger, at i stedet for at noget bliver truet, kunne det tænkes at blive styrket. En reform vil skabe synergi, gensidig støtte, således at flere ting vil løses og der vil blive skabt en harmoni på et højere plan (»all good things go together«). Over for de reaktionæres »trussel« om fare (en ond cirkel), står de progressives »illusion« om synergi (en god cirkel).

Men Hirschman ser også et andet grundmønster i den progressive retorik, en fare-tese som bruges af de progressive (»imminent-danger thesis«). Hvor de reaktionære advarer imod at handle, at skabe noget nyt, at ændre tingenes tilstand ved at foreslå reformer, advarer de progressive imod faren ved ikke at handle, ved ikke at ændre tingenes tilstand. Enten laver man reformer eller også skabes kaos og reaktion.

For Hirschman har der altid i den progressive retoriks grundmønstre ligget en fare for at argumentere ud fra et grundmønster om, at man »har historien på sin side«, at verden automatisk bevæger sig i den retning, man ønsker.

Som man kan se, ligger der nogle fællestræk i de to typer af retorik. I begge typer forsøger man at bevæge modtagerne af den politiske kommunikation ved at henvise til forskellige typer af effekter af, at man gennemfører en reform hhv. ikke gennemfører den.

Modstanderne forsøger at få modtageren til at få en negativ holdning til reformen ved at påstå, at en reform enten slet ikke vil få nogle effekter, eller få nogle negative effekter, der er farlige. Heroverfor vil tilhængerne forsøge at få en positiv holdning til reformen frem ved at påstå, at en reform vil sætte en positiv cirkel igang og løse en masse problemer eller henvise til, at en reform er udtryk for en nødvendighed, fordi den er udtryk for fremskridtets retning eller er nødvendig for at undgå nogle ulykker.

En særlig »reaktionær« retorik:

»Double-bind« – kommunikation og retorik

Et retorisk kommunikationsmønster, som er meget almindeligt i en politisk magtstruktur, hvor der hersker en hegemonisk diskurs, og alternative diskurser har svært ved at blive forstået og hørt, er »double bind« kommunikation fra magthaverne over for de dominerede (»Double-bind«: dobbeltbinding eller svært valg).

Den består i at definere de domineredes valgmuligheder og identitet, og udsende dobbelte meldinger. Din situation er defineret ved at have muligheden mellem at vælge A eller B. Hvis du vælger A, bliver du »straffet«, hvis du vælger B bliver du også »straffet«. Det er også blevet kaldt »dobbelt-afstraffelsen«, »damn if you do, and damn if you don't«.

»Double-bind« fænomenet er udviklet af den engelsk-amerikanske antropolog Gregory Bateson (1904-80) som en teori om skizofrene. »Double-bind« beskriver kommunikationsmønstret i den skizofrene familie, et mønster mellem en magtfuld og en magtesløs person:

1. Der bliver givet et budskab, der opfordrer til en handling eller adfærd. Hvis dette budskab ikke følges, trues der med sanktioner. Det er det primære negative påbud.
2. Samtidig gives der et andet, for det meste ikke-verbalt budskab, som indholdsmæssigt udelukker det første budskab. Hvis man ikke følger dette budskab, trues der også med sanktioner. Det er det sekundære negative budskab.
3. Ofret, den underlegne part, har ikke mulighed for at slippe ud af den paradoksale situation eller meta-kommunikativt at tematisere den. Det er det tertiære negative påbud. (Bateson 1978: 180 og Paris 1978:225)

Selvom fænomenet idealtypisk er udviklet som karakteristisk af et patologisk familie-kommunikationsmønster, kan man se disse grundtræk af kommunikation i mange magtforhold, i organisationer og i samfundet generelt.

En norsk organisationssociolog Bjørn W. Hennestad (1990) har brugt det til at analysere organisatorisk skizofreni, det almindeligt forekommende fænomen, at der i mange organisationer udsendes dobbelte budskaber fra ledelsen. Man siger eet, men stimulerer og opfordrer til noget andet. Som organisationsmedlem kan man have svært ved at påpege denne diskrepans, fordi man så ødelægger sin situation i et spil. Hvad skal man rette sig efter? Man risikerer at blive straffet, lige meget hvad man gør.

Karen Borgnakke (1996) har i en større analyse af projektarbejdsformen ved de nye universiteter vist at »doblede bindinger« er et væsentlig element for at forstå denne idé udvikling og funktionsmåde.

Kvindeforskere (Jamieson 1995) og (Ås 1982) har også vist, at doublebindkommunikation og retorik har været og stadig er vidt udbredt i den generelle ideologiske undertrykkelse af kvinder.

Jamieson definerer det således »A double-bind is a rhetorical construct that posits two and only two alternatives one or both penalizing the person being offered them« (ibid:13-14). »The strategy defines something »fundamental« to women as incompatible with something the woman seeks – be it education, the ballot, or access to the workplace.« (Ibid:14). Jamieson opstiller de typiske ideologiske double-bindargumentationsformer:

- »1. Women can exercise their wombs or their brains, but not both.
2. Women who speak out are immodest and will be shamed, while women who are silent will be ignored or dismissed.
3. Women are subordinate whether they claim to be different from men or the same.

4. Women who are considered feminine will be judged incompetent and women who are competent, unfeminine.
5. As men age, they gain wisdom and power, as women age, they wrinkle and become superfluous.« (ibid:16).

Double-bindsituationen skaber magtesløse. Man er stillet i en umulig valgssituation, man kun kommer ud af, hvis man afviser den dominerende ideologiske (diskurs) definition af ens valgmuligheder og ens identitet som undertrykt og kvinde.

Paul Watzlawick har kaldt double-bindsituationer for de »illusoriske valgmuligheder«, som det kun er muligt at komme ud af ved at anlægge en anden forståelseshorisont, »en reframing« eller et slags paradigmeskift.

Situationen på det moderne arbejdsmarked kan langt hen forstås som double-bindsituationer, hvor vi igennem de institutioner og sprog, der udvikles, placeres i mange double-bindsituationer med illusoriske valgmuligheder. Her er kun et par:

Man gives kun muligheden for at »være aktiv« eller »være passiv«. Og der ligger et stærkt pres om, at man skal være aktiv. Men man bliver faktisk tvunget til at være passiv. Begge positioner »aktiv« og »passiv« er tvangsmæssigt definerede, noget der defineres af staten. Man gives ikke en personlig og reel valgmulighed, en reel frihed til at vælge at være aktiv eller passiv.

Hvis man ikke kan klare sin forsørgelse på markedet, har man muligheden for at være »familie-forsørget« eller være »statsforsørget«. Men »statsforsørgelse« bliver betragtet som noget negativt og belastende, og »familieforsørgelse« er gammeldags og ved at uddø. Og der vil altid være en stor gruppe, der ikke kan forsørges over markedet. Hvorfor bliver det elementære forsørgelsesproblem tilsyneladende større, jo rigere vi bliver?

9. Skabelsen af »det ufærdige«.

Eller hvordan man undgår at blive fanget af de dominerende klassifikationsmønstre og billeddannelser

Thomas Mathiesen har også interesseret sig for udvikling af praktiske politiske strategier og metoder til at sprænge et samfunds dominerende klassifikationsmønstre.

Ifølge Mathiesen opretholdes den hegemoniske magt og dens klassifikationsmønstre ved at få den brede offentlighed til at opfatte og definere modstanderne som værende enten indenfor eller udenfor i forhold til systemet,

og at få modstandskræfterne til selv at blive fanget af denne billeddannelse og faktisk opføre sig, som om de enten er indenfor eller udenfor.

Etablering af modmagt består grundlæggende i at undgå at blive fanget af magthavernes og offentlighedens dominerende billeddannelse ved på forskellig måde i teori og praksis at demonstrere, at den hegemoniske billed-dannelse ikke passer, at vise at enten/eller logikken er falsk og bør erstattes af en både/og logik.

Alternativet til både inklusion og eksklusion af alternative diskurser i forhold til den hegemoniske er for Mathiesen »det ufærdige«, »det som er på vej til at blive til« eller »teorien om den levende og ekspanderende politiske bevægelse« (Mathiesen 1992:18-36).

Det ufærdige er karakteriseret ved både at stå i et modsigelsesforhold og konkurrenceforhold til det bestående system. Det er en »konkurrerende modsigelse«. Modsigelsesforholdet er karakteriseret ved, at det modsiger grundpræmisserne i systemet, hvilket vil sige, at modsigelsesforholdet er en beskrivelse af et objektivi træk ved systemet. Det konkurrerende refererer til, at nogle aktører er utilfredse med systemet og kan overbevises om alternativer (skitser), der konkurrerer med det bestående.

Figur 4. Karakteristik af »Det ufærdige«

Budskabet er:	Fremmed	Indvævet
Antydet	Konkurrerende modsigelse: "Det ufærdige"	Konkurrerende enighed
Udformet	Ikke-konkurrerende modsigelse	Ikke-konkurrerende modsigelse

Thomas Mathiesen: Det ufærdige 1992:23.

Det er netop ufærdigt, fordi det giver en skitse, en løsningshorisont, og ikke et endeligt svar og løsning. Det er ufærdigt ved ikke at være prøvet og i den forstand, at dets konsekvenser ikke er klarlagt. Faren for »det ufærdige« er, at det enten gøres færdigt ved at inkluderes som en lille positiv reform inden for systemet eller ekskluderes som en fjern utopi uden for systemet. Det »ufærdige« som »konkurrerende modsigelse« kan ophæves ved, at modsigelsen forvandles til overensstemmelse og konkurrencen bliver til enighed, således at der skabes en ikke-konkurrerende enighed (inklusion), eller mod-

sigelsen i forhold til systemet kan blive udformet som en færdig og endelig løsning, således at den opfattes som en »ikke-konkurrerende modsigelse« (eksklusion). Modmagtskræfter har med andre ord tendens til at blive ekskluderede, hvis de ikke forholder sig til de subjektivt oplevede modsætningsforhold og kan opstille konkurrerende alternativer her. Omvendt vil de have en tendens til at blive inkluderede, hvis de ikke fastholder nogle grundlæggende modsigelser i forhold til den objektive analyse af den hegemoniske magt og systemet.

Det ufærdige som begreb er udtryk for et begrebsmæssigt forsøg på at beskrive en åbenhed, en proces og en overskridelse af et dualistisk fastlåst system.

»Det ufærdiges« arbejdsmetoder: Fra afmagt til modmagt

Mathiesen skitserer en række handlingsformer i offentligheden, der modvirker de hegemoniske kræfters afmagtsskabelse.

For det første anbefaler han en handleform, der kaldes »arenaudbrud«. Det betyder, at modmagtpotentialerne skal vise, at de både arbejder på den etablerede arena og bryder ud af denne arena til en videre offentlighed.

Den anden arbejdsform kaldes »informationsdrejning«. Det er et svar på det umulige valg, enten at arbejde jordnært praktisk inden for systemet eller arbejde livsfjernt teoretisk uden for systemet. Det betyder, at information om systemets funktionsmåde drejes fra systemets indre og ud til dets grænser, til systematisering og perspektivering i en videre offentlighed.

Den tredje arbejdsform benævnes »magtdannelse« og består i at afvise valget mellem at arbejde for kortsigtede krav og reformer og for langsigtede perspektiver. Igen bør modmagtskræfterne her vise, at der ikke er nogen modsætning mellem disse måder, men at der igen er tale om et både/og.

En fjerde arbejdsform kaldes »sagsorientering«. Det er et svar på valget om at indordne sig og lade sin uenighed med systemet forstumme eller vælge at stå med en mere eller mindre total uenighed samtidig med at modmagtskræfterne viser en intern uenighed. Sagsorientering betyder, at man på en gang betoner uenighed og konflikt med det etablerede system, uden at tage uenigheden op på alle områder.

Den femte arbejdsform, der går ud på at afvise valget mellem at optræde med en forsigtig, balanceret centrumsorientering og være defineret som en ekstrem politisk sektdannelse benævnes som »præmislevering«, hvorved forstås at man leverer klart kritiske synspunkter på grundlag af særskilt grundigt udarbejdede præmisser, som fungerer som alternativ til det etablerede systems præmisser.

For Mathiesen er det centralt at etablere en alternativ offentlighed dvs. en arena for præsentation af synspunkter, debat og kritik, der konkurrerer med den dominerende, og hvor man tvinger repræsentanter fra det etablerede system til at debattere.

Alle disse arbejdsformer er rettet imod den hegemoniske diskurs' tendens til både inkludering og ekskludering. Ingen af dem kan stå alene, men bør støtte hinanden. Men kampen om den samfundsmæssige magt udkæmpes imidlertid efter Mathiesens mening ikke alene i offentligheden. Inkluderings- og ekskluderingsprocesser sker også på et værdimæssigt-normativt og et socio-materielt niveau.

Borgerløn som nutidens »progressive« fortælling

I dag kunne man sige, at man befinder sig i en ny fase af demokratiets udvikling, hvor spørgsmålet drejer sig om en videreudvikling af velfærdsstaten, og hvor den »progressive« dagsorden er skabelsen af bæredygtig udvikling og borgerløn.

I argumentationen imod borgerløn genfinder man den »reaktionære retoriks« grundmønster.

Borgerløn kan ses som et kættersk forsøg på at ophæve en række dominerende klassifikationer i samfundet ved at bryde ud af en lang række af velfærdssamfundets dobbelt-bindinger og tvangs-valg. Borgerløn er set i det perspektiv et skift i forståelsesramme (>reframing«), et oprør imod den sproglige og institutionelle dualisme i samfundet.

Borgerlønsideen kan derfor ses som eksempel på en ufærdig idé, der netop har haft en tilbagevendende livskraft, fordi den har fungeret som en konkurrerende modsigelse i forhold til det bestående velfærdssamfund. I både den idémæssige, videnskabelige og politiske debat om idéen igennem de sidste 20 år kan der spores klare inkluderings- og ekskluderingsforsøg fra etablerede kræfters side og mere eller mindre heldige forsøg på at modvirke disse processer fra borgerlønstilhængernes side.

10. Nogle afsluttende bemærkninger om tekst-, paradigme- og diskursanalyse

Som bemærket i de indledende metodiske bemærkninger er mit mål at præcisere og videreudvikle borgerlønsbegrebet, og metoden til det vil være en tekstanalyse af forskellige udvalgte borgerlønsteoretikere.

I det forudgående teoretiske afsnit har jeg skabt mig nogle generelle teo-

retiske begreber og afklaringer omkring sprogets retoriske dimension, metaforbegrebet og fortællesynsvinklen og fået præciseret idé-, paradigme- og diskursbegreberne.

Hvorledes bruges disse begreber nu i en praktisk tekstanalyse? Det er vigtigt indledningsvis at slå fast, at der ikke findes en bestemt tekstanalytisk metode. Tekstanalyse kan aldrig være et mål i sig selv, men er et middel. Hvorledes findes og bestemmes de værdier, paradigmer og diskurser som er på spil (eksplicit og implicit) i en tekst?

Når tekstanalyse er en central metode, skyldes det, at tekster altid siger andet og mere end det overfladiske set og læst ser ud til. En teksts tema skjuler sig under dens overfladiske motiv (Togeby 1993:283), eller en teksts budskab er ikke altid det samme som tekstens formål (Becker Jensen 1997:49-50). Tekster har ofte indbygget en fortællestruktur og dualistisk betydningsstruktur, som ikke umiddelbart træder frem på overfladen, men som skal findes eller frem-analyses. Endelig kan specielt videnskabelige teksters struktur ofte ses som bestående af sammenhængende metafor-systemer, der er bestemt af nogle grundmetaforer.

Det betyder, at en tekstanalyse har form først af en reduktions- og dekonstruktionsproces, derefter en rekonstruktionsproces, der her fremtræder som mine tolkninger af teksterne.

Tekster kan imidlertid aldrig forstås i sig selv. De må også forstås i deres kontekst, hvilket også er det perspektiv, jeg allerede har anlagt i min bestemmelse af politiske diskurser og tilslutning til det analyseperspektiv, som Bourdieu har gjort sig til talsmand for i sin tekst- og diskursanalyse.

Bourdieu vender sig på den ene side imod en ren intern fortolkning af tekster både i en idealistisk neo-kantiansk og i en strukturalistisk form, der er rodfæstet i den »institutionelle doxa« (Bourdieu 1997:59). På den anden side vender han sig også imod at »reducere værket til konteksten«, så man kun forstår en tekst som udtryk for en »socialgruppes virkelighedsopfattelse«. Det kaldes en »reduktionistisk kortslutning« (ibid:64). Man må kombinere begge aspekter, næranalysen med den sociale magtanalyse. Han taler derfor om eksistensen af »et litterært mikrokosmos«, der har sin egen struktur og logik inden for et større socialt rum.

En diskursanalyse i Bourdieus forstand må altså kombinere næranalysen med en felt-analyse, hvor de forskellige aktørers positioner og positioneringer (enkelte værker og tekster) underkastes en relationel bestemmelse. Enkelte forfattere og værker skal med andre ord forstås som i en kamp (dialog) i forhold til andre forfattere (synspunkter) i et felt, der altid vil bestå af nogle dominerende (anerkendte) og nogle udfordrere (kættere). Det perspektiv vil

jeg forsøge at sætte mine tekstlige næranalyser ind i for at give dem den nødvendige samfundsmæssige dimension.

Konkluderende kan målet for de tekstlige næranalyser, jeg vil foretage i det følgende, siges at være at finde de udvalgte teksters mere eller mindre »skjulte« tema eller budskab, fortælle-struktur, metaforer og binære betydningsstrukturer med henblik på at finde sammenhænge mellem de forskellige teksters brug af den konkrete borgerlønsmetafor med større metafor-systemer (paradigmer), værdier, diskurser og forskellige typer af fortællinger.

Hvis jeg kan finde interessante sammenhænge, vil det give mig mulighed for at konstruere mit eget mere komplekse og helhedsprægede borgerlønsbegreb og derved dokumentere frugtbarheden af de fem grundlæggende perspektiver, der indledningsvist blev præsenteret.